

UVOLNĚNÍ NAPĚTÍ NEBO SÍLÍCÍ KONFRONTACE? DVA NĚMECKÉ STÁTY, ZAHRA NIČNÍ KULTURNÍ POLITIKA A NOVÁ VÝCHODNÍ POLITIKA*

PETRA BAŠTOVÁ

Abstract

Safety Valve or Buildup to Confrontation? The Two Germanies, Cultural Diplomacy, and the New Ostpolitik

The period of the 1960s and 1970s saw profound changes in the Federal Republic of Germany's Ostpolitik and the cultural diplomacy. Using the methods of political history, this paper analyzes the interconnections between these two significant policy reforms. It answers the following research questions: How did the rivalry between the FRG and the GDR influence the reforms in West German cultural diplomacy? How did this reform change the basis of cultural relations of the FRG towards the GDR? Finally, how did the GDR react to these changes? This study aims to conceptualize the intra-German cultural relations in the period of the Cold War as a dynamic process. It offers not only a historical comparison, but also an analysis of the multiple interrelations and mutual influence linking West and East Germany.

Keywords: Federal Republic of Germany; German Democratic Republic; Cold War; foreign cultural policy; cultural diplomacy

DOI: 10.14712/23363231.2015.75

Úvod

Mezi často zkoumaná témata dějin německých kulturních vztahů se zahraničím patří reforma západoněmecké kulturní politiky, jež proběhla v 60. a 70. letech 20. století, a souperení mezi Spolkovou republikou Německo a Německou

---

* Tato studie vznikla v rámci projektu Specifického vysokoškolského výzkumu č. 2014-260114 s názvem „Vybrané problémy a výzvy politicko-společenských problémů v Evropě a Severní Americe a jejich reflexe“, zpracovávaného na Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze.

demokratickou republikou na poli kultury, především pak komplikované „trojúhelníky“ vztahů obou německých států a třetí země (v první řadě Švédska, Finska, Rumunska, Francie a Itálie). Dosud se však nikdo nezaměřil na vzájemnou provázanost těchto dvou pozoruhodných témat. Položme si proto následující tři otázky: Za prvé, do jaké míry a jakým způsobem reformu západoněmecké zahraniční kulturní politiky v 60. a 70. letech ovlivnil konkurenční vztah k NDR? Za druhé, jak se v rámci této reformy, jež probíhala současně s reformou východní politiky, změnil vztah Spolkové republiky k NDR na poli kultury? A za třetí, jak na změny západoněmecké zahraniční kulturní politiky reagoval východoněmecký stát?

Toto pojetí se od převažujícího stylu dosavadních odborných studií odlišuje ve dvou podstatných aspektech. Nejedná se o statické srovnání zahraniční kulturní politiky obou německých států, obecně platné pro celých 40 let trvání rozdělení Německa, nýbrž o zachycení změn a dynamiky vývoje. A dále nejde jen o prostou komparaci, sledující pouze podobnosti a rozdíly v zahraniční kulturní politice obou německých států. Sledovány jsou rovněž vzájemné vztahy a jejich provázanost, neustálé ohlížení po „druhé straně“ a vzájemné ovlivňování.¹

Sledované období bylo zároveň dobou tzv. nové východní politiky, jež bývá spojována především se jménem spolkového ministra zahraničí a později spolkového kancléře Willyho Brandta. Bude proto zajímavé podívat se, zda se celkové změny ve vzájemných vztazích mezi Západem a Východem projevily na poli kulturních vztahů uvolňováním napětí anebo naopak zvýšenou měrou vzájemné konkurence či přímo konfrontace. Tato studie se primárně zaměřuje na západoněmecké reformy ve východní i zahraniční kulturní politice, proto se při primárním výzkumu opírá v první řadě o materiály z archivů Spolkové republiky Německo.² Postoje NDR jsou reflektovány převážně na základě tištěných pramenů a odborné literatury.³

---

¹ V němčině je pro takové vztahy často používán výraz *Verflechtung*. Viz Bénédicte Zimmermann a Michael Werner, „Vergleich, Transfer, Verflechtung: Der Ansatz der Histoire croisée und die Herausforderungen des Transnationalen“, *Geschichte und Gesellschaft: Zeitschrift für historische Sozialwissenschaft* 28, č. 4 (2002): 607–36.

² Využity byly prameny z Politického archivu Ministerstva zahraničí v Berlíně (*Das politische Archiv des Auswärtigen Amtes*, PA AA), z Parlamentního archivu Spolkového sněmu v Berlíně (*Parlamentsarchiv des Deutschen Bundestages*, PA DBT), ze Spolkového archivu v Koblenzi (*Das Bundesarchiv Koblenz*, BAK), z Archivu pro křesťansko-demokratickou politiku v Sankt Augustinu (*Archiv für Christlich-Demokratische Politik*, ACDP), z Archivu Willyho Brandta v Bonnu (*Willy-Brandt-Archiv*, WBA) a z Archivu liberalismu v Gummersbachu (*Archiv des Liberalismus*, AdL).

³ Příkladem odborných monografií využitých v této studii, které se opírají o četné poznatky z archivních materiálů SAPMO (*Stiftung Archiv der Parteien und Massenorganisationen der DDR im Bundesarchiv*), jsou mimo jiné Peter Ulrich Weiß, *Kulturarbeit als diplomatischer Zankapfel: Die kulturellen Auslandsbeziehungen im Dreiecksverhältnis der beiden deutschen Staaten und Rumäniens von*

Pod pojmem „zahraniční kulturní politika“ budeme rozumět tu část mezinárodních státních i společenských vztahů v oblasti kultury, vzdělávání, vědy a v sociální oblasti, která je podporována státem jakožto záměrně užívaný nástroj zahraniční politiky.⁴ Pojem „zahraniční kulturní politika“ je užší než jemu nadřazený pojem „zahraniční kulturní vztahy“, který zahrnuje i spontánní, komerčně orientované a další vztahy států, nejruznějších institucí a společenských organizací či svazů i jednotlivců.⁵ Záměrně nebude používán pojem „kulturní diplomacie“ – přestože bývá často užíván i jako synonymum pro „zahraniční kulturní politiku“ –, neboť tento pojem bývá někdy chápán jako užší, zahrnující pouze kulturněpolitické aktivity spadající pod veřejnou diplomacii.⁶

Rozdílné přístupy německých států k zahraniční kulturní politice

Nejprve se budeme zabývat otázkou, jak zahraniční kulturní politiku pojímaly oba německé státy. Svoboda umění a vědy ve Spolkové republice Německo byla a je garantována ústavou.⁷ Obsah kultury ovšem stát nedefinoval. Na rozdíl od NDR sázela Spolková republika na otevřený přístup ke kulturním otázkám. Často býval citován známý výrok Theodora Heusse již z meziválečného období, že s politikou nelze dělat kulturu, ale že snad kulturou můžeme dělat politiku.⁸ Němci tradičně chápali kulturu jako sféru oddělenou od politiky a společenského vývoje. Proto byla zahraniční kulturní politika ve Spolkové republice prezentována jako dlouhodobá složka politiky, vzdálená od každodenního politického dění

1950 bis 1972 (München: Oldenbourg, 2010); Martin Praxenthaler, *Die Sprachverbreitungspolitik der DDR: Die deutsche Sprache als Mittel sozialistischer auswärtiger Kulturpolitik* (Frankfurt am Main: Peter Lang, 2002).

⁴ K pojmosloví viz např. Hansgert Peisert a Johannes Kuppe, „Kulturpolitik, auswärtige“, in *Handbuch der deutsch-deutschen Wirklichkeit: Bundesrepublik Deutschland: Deutsche Demokratische Republik im Kulturvergleich*, ed. Wolfgang R. Langenbucher, Ralf Rytlewski a Bernd Weyergraf (Stuttgart: Metzler, 1988), 372–79, 372; Victoria Znined-Brand, *Deutsche und französische auswärtige Kulturpolitik: Eine vergleichende Analyse: Das Beispiel der Goethe-Institute in Frankreich sowie der Instituts und Centres Culturels Français in Deutschland seit 1945* (Frankfurt am Main: Peter Lang, 1999), 21.

⁵ Vice viz Joerg Schumacher, *Das Ende der kulturellen Doppelrepräsentation: Die Auswärtige Kulturpolitik der Bundesrepublik Deutschland und der DDR am Beispiel ihrer Kulturinstitute 1989/90* (Frankfurt am Main: Peter Lang, 2011), 49.

⁶ Eliška Tomalová, *Kulturní diplomacie: Francouzská zkušenost* (Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2008), 9–12.

⁷ „Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland“, čl. 5, Deutscher Bundestag, <https://www.bundestag.de/bundestag/aufgaben/rechtsgrundlagen/grundgesetz/gg/245216>.

⁸ „Mit Politik kann man keine Kultur machen, vielleicht kann man mit Kultur Politik machen.“ Cit. dle Dieter Sattler, „Die Stunde der Kulturpolitik“, *Der Bürger im Staat* 10, č. 4 (1960): 82–83 a 86. Přetištěno in Ulrike Stoll, *Kulturpolitik als Beruf: Dieter Sattler (1906–1968) in München, Bonn und Rom* (Paderborn et al.: Schöningh, 2005), 522–29, 522.

a krátkodobých zájmů. Hodnoty, k nimž se západoněmecká kultura hlásila, byly humanismus (antika, západní civilizace), křesťanství (zbožnost, mravnost, věčné hodnoty) a demokracie (svoboda, sociální smýšlení, samostatnost).⁹

Zahraniční kulturní politika bývá ve Spolkové republice nejčastěji označována výrazem *auswärtige Kulturpolitik*. Před druhou světovou válkou bylo v Německu pojmem „kultura“ označováno v prvé řadě umění, a to jako tzv. vysoká kultura pro elitní vrstvy společnosti. Zahraniční kulturní politika ovšem již od 19. století zahrnovala i šíření německého jazyka a vzdělanosti (vzpomeňme alespoň na německé školy a na slavné archeologické a historické ústavy Německa provozované v zahraničí).¹⁰ Během 60. let 20. století se pak toto pojetí rozšířilo o další, převážně společenské aspekty. Už nešlo pouze o vysokou kulturu. Začala být zahrnována témata jako technika, média (včetně rozhlasového a televizního vysílání do zahraničí), pomoc rozvojovým zemím na poli kultury a vzdělávání, spolupráce společenských organizací (např. odborů či církví), výměnné programy pro mládež i v oblasti sportu, a v 70. letech dokonce i problematika ochrany životního prostředí či plánování výstavby měst a další podobné otázky.

V 50. letech byl zahraniční kulturní politice v západním Německu přisuzován poměrně malý význam pro celkovou zahraniční politiku státu. Měla ovšem napomáhat zlepšení obrazu Spolkové republiky na mezinárodní scéně, jenž byl značně poškozen hrůzami druhé světové války a holocaustu. Během 60. a 70. let význam zahraniční kulturní politiky vzrostl. Ministerstvem zahraničí bylo stanoveno, že se má zahraniční kulturní politika řídit všeobecnými zahraničněpolitickými cíli, které tehdy byly spatřovány za prvé v podpoře sjednocování Evropy a rozvoje transatlantického partnerství, za druhé v zajištění míru a v uvolňování napětí mezi Západem a Východem a za třetí ve „vyrovnávání zájmů mezi průmyslovými a rozvojovými zeměmi“.¹¹ Zahraniční kulturní politika pro velkou část západoněmeckých politiků nebyla cílem sama o sobě, nýbrž měla především vytvářet příznivé prostředí pro prosazování jiných zahraničněpolitických zájmů.

V kulturní politice vůči NDR vycházela Spolková republika z teze o jednotě německé národní kultury navzdory rozdělení německého národa do dvou

⁹ Hermann Glaser, *Die Kulturgeschichte der Bundesrepublik Deutschland*, sv. 1 (Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch, 1990), 156.

¹⁰ Více viz Jiří Pešek, Lucie Filipová et al., *Věda a politika: Německé společenskovední ústavy v zahraničí (1880–2010)* (Praha: Karolinum, 2013).

¹¹ Auswärtiges Amt, ed., *Auswärtige Kulturpolitik: Stellungnahme der Bundesregierung zum Bericht der Enquête-Kommission Auswärtige Kulturpolitik des Deutschen Bundestages: Dokumentation* (dále jen *Stellungnahme 1977*) (Bonn: Auswärtiges Amt, 1977), 14 (bod 7.3) a 33 (bod 65). Dostupné též on-line: Deutscher Bundestag, parlamentní tisk č. 8/927, 23. 9. 1977, <http://dip21.bundestag.de/dip21/btd/08/009/0800927.pdf>.

států.¹² Kategoricky odmítala myšlenku existence specifické národní kultury NDR, a i když byla v pozdějších letech východoněmecké kultuře ochotna přiznat určitá specifika, chápala je jen jako dílčí část celoněmecké kultury.¹³ Tento postoj byl v souladu s všeobecným neuznáváním NDR jakožto samostatného státu a se vznášením nároku na výhradní zastupování německého národa. I po roce 1972, kdy spolu oba německé státy podepsaly tzv. Smlouvu o základech vztahů, v níž mimo jiné navzájem uznaly svou existenci,¹⁴ trvala Spolková republika na tom, že si německé státy nejsou zahraničím, a tak mohla i nadále zastávat myšlenku jediné celoněmecké kultury.

Uznávaný německý historik Johannes Paulmann jmenoval tři klíčové determinanty západoněmecké zahraniční kulturní politiky: vztah ke společné německé minulosti, odmítání bezprostředně předcházející epochy nacionálního socialismu a odvrát od NDR.¹⁵ NDR představovala i v kulturních vztazích pro Spolkovou republiku konkurenci, s níž se srovnávala, vůči níž se vymezovala a kterou nespouštěla z očí. Přílišné veřejné zaobírání se politikou NDR ovšem bylo chápáno jako cosi v rozporu s jejím oficiálním neuznáváním, proto v oficiálních dokumentech k zahraniční kulturní politice obvykle najdeme jen strohé zmínky v souladu s tezí o jednotné německé kultuře.¹⁶ Oficiální dokumenty tak rozhodně neukazují, jak významným referenčním bodem byla NDR pro západní Německo.

Německá demokratická republika se naopak snažila i pomocí kultury legitimovat svou existenci a od 70. let se profilovala jako samostatný socialistický národ se svébytnou národní socialistickou kulturou. Od 50. let byl v NDR závazným

---

¹² Ukázkově viz *Verhandlungen des Deutschen Bundestages*, 7. Wahlperiode, „Bericht der Enquete-Kommission Auswärtige Kulturpolitik gemäß Beschluß des Deutschen Bundestages vom 23. Februar 1973“, parlamentní tisk č. VII/4121, 7. října 1975, Anlagen zu den stenographischen Berichten sv. 210, 15 (čl. 58); Auswärtiges Amt, ed., *Stellungnahme 1977*, 4 a 14 (bod 7.2).

¹³ Viz např. Auswärtiges Amt, „Auswärtige Kulturpolitik der Bundesrepublik Deutschland: Gesamtplan I, Planung 1973–1976“ (dále jen „Gesamtplan I“), 12, Bonn, 7. května 1973, PA AA, fond B 90 (Kulturabteilung, Ref. Grundsatzangelegenheiten), sv. 1122.

¹⁴ „Vertrag über die Grundlagen der Beziehungen zwischen der Bundesrepublik Deutschland und der Deutschen Demokratischen Republik von 21. Dezember 1972“, in *Dokumente des geteilten Deutschland: Quellentexte zur Rechtslage des Deutschen Reiches, der Bundesrepublik Deutschland und der Deutschen Demokratischen Republik*, sv. 2, ed. Ingo von Münch a Ondolf Rojahn (Stuttgart: Alfred Kröner, 1976), 301–303, 302.

¹⁵ V němčině charakterizováno slovy „Abwehr“ a „Abkehr“. Viz Johannes Paulmann, „Deutschland in der Welt: Auswärtige Repräsentationen und reflexive Selbstwahrnehmung nach dem Zweiten Weltkrieg: Eine Skizze“, in *Auswärtige Repräsentationen: Deutsche Kulturdiplomatie nach 1945*, ed. týž (Köln, Weimar, Wien: Böhlau, 2005), 63–78, 76.

¹⁶ Auswärtiges Amt, ed., *Leitsätze 1970*, 7 (oddíl I.6: Zwei deutsche Staaten); „Bericht der Enquete-Kommission Auswärtige Kulturpolitik“, 15–16 (čl. 57–59); Auswärtiges Amt, ed., *Stellungnahme 1977*, 4 a 14 (bod 7.2).

uměleckým dogmatem socialistický realismus,¹⁷ vyžadující stranickost, sepětí s lidem a optimismus, tedy líčení budoucnosti socialismu v růžových barvách.¹⁸ Kultuře byl ve východním Německu přisuzován významný výchovný potenciál, měla přinášet pokrok a přispívat k vítězství socialismu.¹⁹ Dělení kultury na „vyšší“ a „nižší“ formy bylo odmítáno se zdůvodněním, že si tím buržoazní svět rezervuje umění jen pro vládnoucí třídu, a navíc tak zotročuje neindustrializované společnosti.²⁰ „Pravá“ kultura údajně mohla vzkvétat jen v socialistickém společenském uspořádání, zatímco Západ produkoval jen jakousi „pseudokulturu“.²¹

V 70. letech pak byly v NDR závazně stanoveny cíle a obsah kultury a kulturní politiky, na jejichž formulování se podílel především člen politbyra Jednotné socialistické strany Německa (*Sozialistische Einheitspartei Deutschlands*, SED) a tajemník ústředního výboru SED pro vědu a kulturu, Kurt Hager. K širokému pojetí kultury se NDR hlásila už od 50. let spolu s kladením důrazu na třídní rovnost a zpřístupnění kultury pracujícím lidu.²² Široké pojetí ovšem souviselo i se snahou východoněmeckého státu zasahovat do takřka všech oblastí života svých obyvatel.²³ Ve srovnání se západním Německem bylo východoněmecké pojetí kultury širší i užší zároveň. Širší bylo co do rozsahu zahrnovaných činností, neboť pod kulturu běžně zahrnovalo i zdravotnictví, tělesnou kulturu, sport a turistiku (shodně se Spolkovou republikou zahrnovalo a za podstatné považovalo také školství, bydlení, plánování výstavby měst, sociální otázky a ochranu životního prostředí).²⁴ Užší bylo toto pojetí ovšem v tom smyslu, že za kulturu bylo uznáváno jen to, co odpovídalo požadavkům a měřítkům socialismu.²⁵ Cíle kultury byly

¹⁷ Budování socialismu bylo zahájeno už na počátku 50. let. V souvislosti s kulturou se hovoří především o pozdější tzv. Bitterfeldské cestě k „socialistické národní kultuře“ (*Bitterfelder Weg*), nazvané podle konferencí konaných v Bitterfeldu v letech 1959 a 1964.

¹⁸ Více viz např. Christian Saehrendt, *Kunst als Botschafter einer künstlichen Nation: Studien zur Rolle der bildenden Kunst in der Auswärtigen Kulturpolitik der DDR* (Stuttgart: Franz Steiner, 2009), 60.

¹⁹ Schumacher, *Das Ende der kulturellen Doppelrepräsentation*, 37 a 40; Praxenthaler, *Die Sprachverbreitungspolitik der DDR*, 30.

²⁰ Schumacher, *Das Ende der kulturellen Doppelrepräsentation*, 38.

²¹ Saehrendt, *Kunst als Botschafter*, 59.

²² Na 6. zasedání ústředního výboru SED v roce 1972 pak Kurt Hager oficiálně definoval kulturu jako „souhrn životních podmínek, materiálních i duchovních hodnot, myšlenek a poznatků“. Viz Kurt Hager, *Beiträge zur Kulturpolitik: Reden und Aufsätze 1972 bis 1981*, sv. 1 (Berlin: Dietz, 1981), 11.

²³ Podobný poznatek formuloval Jean-François Fayet ve své práci o Sovětském svazu. Viz Jean-François Fayet, „VOKS: The Third Dimension of Soviet Foreign Policy“, in *Searching for a cultural diplomacy*, ed. Jessica C. E. Gienow-Hecht a Mark C. Donfried (New York, Oxford: Berghahn Books, 2010), 33–49, 34.

²⁴ Viz např. Manfred Berger et al., eds., *Kulturpolitisches Wörterbuch* (Berlin: Dietz, 1978), 380.

²⁵ Více viz Schumacher, *Das Ende der kulturellen Doppelrepräsentation*, 37–38, 50 a 52; Praxenthaler, *Die Sprachverbreitungspolitik der DDR*, 36.

definovány přímo v ústavě: měla sloužit míru, humanismu a rozvoji socialistické společnosti a pomáhat porazit „imperialistickou nekulturu“.²⁶ Hodnoty, k nimž se hlásila kulturní politika NDR, byly antifašismus, antiimperialismus a boj za mír, socialismus, svoboda (chápaná ovšem specificky jako osvobození od útisku vykořisťovateli) a humanismus (včetně selektivně vybraného kulturního dědictví západní civilizace).

Zahraniční politika NDR byla do značné míry určována postoji Moskvy (její existence byla na zárukách Sovětského svazu přímo závislá), ale zároveň se nedokázala vymanit zpod vlivu Bonnu (a obecně Západu), vůči němuž se sice velmi kriticky vymezovala, ale jímž zároveň byla i přitahována.²⁷ Dalším charakteristickým rysem východoněmecké zahraniční politiky byla její značná závislost na politice vnitřní (především na sporné otázce legitimacy existence NDR a na hospodářské situaci).²⁸ Zahraniční kulturní politika byla v NDR označována nejdříve jako „kulturní výměna“ (*Kulturaustausch*) a později od 70. let jako „kulturní vztahy se zahraničím“ (*kulturelle Auslandsbeziehungen*).²⁹ Není náhodou, že tyto výrazy daleko více než západoněmecké označení evokují rovnocenné vztahy – NDR tím vyjadřovala svůj antiimperialistický postoj a už v oblasti pojmosloví se tak jasně vymezovala vůči Západu. Šíře záběru zahraniční kulturní politiky odpovídala výše zmiňované definici „kultury“ užívané v NDR.³⁰

Jakožto nově vzniklý stát si NDR musela zejména v počátcích své existence vytvořit vztah k tradici. Své kulturní dědictví stanovila osobitým selektivním výběrem výtvorů a počínů, které zapadaly do socialistického ideologického

²⁶ „Verfassung der Deutschen Demokratischen Republik vom 6. April 1968 in der Fassung des Gesetzes zur Ergänzung und Änderung der Verfassung der Deutschen Demokratischen Republik vom 7. Oktober 1974“, čl. 18, Institut für Slavistik der Universität Potsdam, <https://www.uni-potsdam.de/u/slavistik/vc/r/imprrcht/schule/archiv/ddr/ddrverfassung.html>.

²⁷ Více viz např. Michael Lemke, „Die Deutschlandpolitik der DDR zwischen Moskauer Oktroi und Bonner Sogwirkung“, in *Die DDR als Geschichte: Fragen – Hypothesen – Perspektiven*, ed. Jürgen Kocka a Martin Sabrow (Berlin: Akademie 1994), 181–85; Hermann Wentker, *Außenpolitik in engen Grenzen: Die DDR im internationalen System 1949–1989* (München: Oldenbourg, 2007), 3 a 556; Volker Zimmermann, „Proměnlivá spojení: NDR a její vztahy k Československu a Polsku v padesátých a šedesátých letech 20. století“, in *Československo a dva německé státy*, ed. Christoph Buchheim et al. (Ústí nad Labem: Albis International, 2011), 83–98, 84–85.

²⁸ Viz Wentker, *Außenpolitik in engen Grenzen*, 475.

²⁹ Paradoxem je, že i v současnosti někteří historici jako Michael Lemke upřednostňují pro zahraniční politiku NDR do roku 1972 označení „zahraniční vztahy“, ovšem ze zcela jiného důvodu: aby zdůraznili nesamostatnost NDR v politickém rozhodování danou její závislostí na Sovětském svazu. Viz Michael Lemke: „Die Außenbeziehungen der DDR (1949–1966): Prinzipien, Grundlagen, Zäsuren und Handlungsspielräume“, in *Die DDR und der Westen: Transnationale Beziehungen 1949–1989*, ed. Ulrich Pfeil (Berlin: Christoph Links, 2001), 63–80, 64.

³⁰ Viz Berger et al., eds., *Kulturpolitisches Wörterbuch*, 380.

konceptu, odkazujícího se na humanistické ideály v dějinách. Hlásila se ke klasikům, jako byli Goethe, Schiller, Dürer a Bach; budování socialismu prohlašovala za realizaci jejich pokrokových vizí. Východní Německo se tak považovalo za legitimního reprezentanta německého klasického kulturního dědictví. Bonnu naopak právo na toto dědictví upírali s odůvodněním, že Spolková republika vykořisťuje lidi, a proto nemá nárok odkazovat se na tyto humanisty a jejich umělecký odkaz.³¹

Zahraniční kulturní politika byla ve východním Německu podstatně více než v západním propojena s diplomatickými, bezpečnostněpolitickými a hospodářskými vztahy se zahraničím. Politici NDR nepochybovali o tom, že kulturní vztahy se zahraničím jsou legitimním prostředkem k prosazování diplomatických cílů, a nepopírali instrumentální charakter kulturních styků.³² Do první poloviny 70. let byly kulturní vazby pro NDR náhradou za chybějící diplomatické styky se zeměmi mimo socialistický tábor.³³ NDR se v zahraničí snažila prezentovat jako svěbytný státní útvar, který si zaslouží mezinárodněprávní uznání. Poté, co během první poloviny 70. let navázala s většinou států světa diplomatické styky, snažila se i na poli kultury především o formalizaci vztahů (kulturní dohody a další smlouvy, protokoly, plány aj.). Východoněmecká zahraniční kulturní politika proto také byla podstatně více než západoněmecká propojena s propagandou. Propaganda – či mírněji řečeno poskytování informací o NDR (*Auslandsinformation*) – byla ve východním Německu zahraniční kulturní politice nadřazena. Kultura a ideologie měly být současně „zpodobněním i nástrojem dělnické třídy“³⁴ a umění mělo sloužit jako „zbraň“ v boji proti imperialismu a jako prostředek k šíření vlastní ideologie.³⁵

Vymezování vůči Spolkové republice mělo pro NDR konstitutivní charakter, neboť zdůvodňovalo její úsilí o mezinárodněprávní uznání za nezávislý stát. NDR se stavěla do role nového, „lepšího“ Německa a prezentovala se jako antifašistický, mírumilovný stát, přičemž šikovně využívala počáteční obavy jiných států ze silné a hospodářsky úspěšné Spolkové republiky. V souladu s tím i svou kulturní politiku označovala za mírumilovnou a západoněmeckou za expanzivní.³⁶ Po uzavření Smlouvy o základech vztahů tato rétorika oslabila, ale nevytratila se zcela.

³¹ Více k tomuto Weiß, *Kulturarbeit als diplomatischer Zankapfel*, 57–58.

³² Více viz *ibid.*, 38.

³³ Zde je třeba poznamenat, že rovněž kulturní vztahy Spolkové republiky se zeměmi východního bloku v době před uzavřením tzv. východních smluv (a případně dočasně i s některými dalšími státy) do určité míry nahrazovaly chybějící diplomatické styky.

³⁴ Weiß, *Kulturarbeit als diplomatischer Zankapfel*, 46.

³⁵ Schumacher, *Das Ende der kulturellen Doppelrepräsentation*, 36 a 57.

³⁶ Více viz Weiß, *Kulturarbeit als diplomatischer Zankapfel*, 55.

Do roku 1961 se také NDR hlásila k jednotě německé kultury – za kulturní počiny ovšem považovala jen ty, které splňovaly socialistické nároky. Oficiálně bylo východní Německo ochotno spolupracovat „s mírumilovnými a humanistickými silami západního Německa“, ale zároveň bylo odhodláno bránit se západní dekadenci.³⁷ Toto pojetí vycházelo z Leninovy představy dvou kultur v každé národní kultuře. Podle ní měl každý buržoazní národ převažující reakční kulturu, ale vedle ní už i prvky demokratické a socialistické kultury, která vycházela ze životních podmínek pracujícího lidu. „Ovládaná třída“ tak byla považována za „přirozeného“ spojence socialistických států, a to v teoretické rovině umožňovalo i určité spojení se Západem a západním Německem na poli kultury.³⁸

V době stavby berlínské zdi došlo k utužení nejen fyzické, ale i duchovní rozluky německých států. V prosinci 1961 prohlásil Alexander Abusch, jeden z předních politiků NDR, který se dlouhodobě profiloval v oblasti kultury, že ve státech s protichůdným vývojem už nemůže existovat jednotná německá kultura.³⁹ Teprve ústava z roku 1974 však právně zakotvila existenci samostatného socialistického německého národa, o níž začali čelní představitelé východního Německa hovořit počátkem 70. let.⁴⁰ Spolu s tím začal být kladen velký důraz na socialistickou národní kulturu NDR, která představovala jedinou „pravou“ německou kulturu, protože západoněmeckou kulturu (údajně amerikanizovanou, imperialistickou, úpadkovou a nepřátelskou vůči lidu) představitelé NDR za německou kulturu neuznávali.⁴¹

Pozornost si zaslouží také rozdíly v organizačním uspořádání zahraniční kulturní politiky obou německých států. Uspořádání zahraniční kulturní politiky ve Spolkové republice Německo bylo ve zkoumaném období v hlavních rysech stejné jako dnes, proto o něm můžeme psát v přítomném čase. Ve Spolkové republice se o řízení a financování zahraniční kulturní politiky stará především kulturní oddělení ministerstva zahraničí, část kompetencí ovšem spadá i pod další spolková ministerstva (pod ministerstvo vnitra, ministerstvo hospodářské spolupráce, ministerstvo školství, ministerstvo výzkumu a technologií, ministerstvo rodiny

³⁷ Viz např. „Thesen der Kulturkonferenz der SED 23. und 24. Oktober 1957, Auszug“, *Neues Deutschland*, 7. prosince 1957.

³⁸ Více viz např. Frank Trommler, „Kulturpolitik der Deutschen Demokratischen Republik“, in *Handbuch der deutsch-deutschen Wirklichkeit*, 390–97, 391.

³⁹ *Sonntag*, č. 52, 1961. Parafrazováno dle Gisela Rüß, „Kulturbeziehungen, innerdeutsche“, in *ibid.*, 359–62, 360.

⁴⁰ Za „socialistický stát německého národa“ se NDR prohlásila už v ústavě z roku 1968, teprve při její novelizaci v roce 1974 však upustila od myšlenky jednoho německého národa. Více viz Praxenthaler, *Die Sprachverbreitungspolitik der DDR*, 32–34.

⁴¹ *Ibid.*, 33; Hans Lindemann a Kurt Müller, *Auswärtige Kulturpolitik der DDR: Die kulturelle Abgrenzung der DDR von der Bundesrepublik Deutschland* (Bonn – Bad Godesberg: Neue Gesellschaft, 1974), 35.

a mládeže a další). Provozování zahraniční kulturní politiky je ovšem decentralizováno a její provádění je delegováno na tzv. zprostředkující organizace (*Mittlerorganisationen*), jakými jsou mimo jiné Goethe-Institut, Německá akademická výměnná služba (*Deutscher Akademischer Austauschdienst*, DAAD), Ústav pro zahraniční vztahy (*Institut für Auslandsbeziehungen*, IfA), Nadace Alexandra von Humboldta (*Alexander von Humboldt-Stiftung*, AvH), či jakou byla Inter Nationes.⁴² Tyto zprostředkující organizace mají poměrně velkou nezávislost. Spolková vláda si ponechává většinou jen celkové řízení, koordinaci a plánování, přestože rozhodující měrou financuje činnost těchto organizací. Už tak hodně pluralitní uspořádání je ještě umocněno skutečností, že zatímco zahraniční politika spadá do kompetence spolku, kultura je záležitostí spolkových zemí, a ty se proto k mnohým tématům v oblasti zahraniční kulturní politiky také vyjadřují, v prvé řadě prostřednictvím stálé konference zemských ministrů kultury.⁴³

Takovéto uspořádání vzešlo ze snahy distancovat se od kulturní propagandy Třetí říše i od centrálně řízené kulturní politiky NDR, z důrazu na svobodu kulturní tvorby a také z nedostatku personálu na ministerstvu zahraničí v poválečných letech.⁴⁴ Decentralizované řízení i provádění odpovídalo důrazu na demokratické ideály a svobodu kulturní tvorby. Mělo ovšem i své nevýhody: dosti často docházelo k překrývání činností a sporům o kompetence, což znesnadňovalo či zpomalovalo rozhodování a omezovalo flexibilitu.

V NDR bylo ministerstvo zahraničních věcí (*Ministerium für Auswärtige Angelegenheiten*) založeno hned při vzniku státu v roce 1949. Diplomatické styky zpočátku navázalo jen se socialistickými státy. Jejich navazování s jinými státy komplikoval nárok Spolkové republiky na výhradní zastupování německého národa, od roku 1955 podpořený takzvanou Hallsteinovou doktrínou, podle níž měla

⁴² Základní přehled o nejvýznamnějších zprostředkujících organizacích poskytuje Kurt-Jürgen Maaß, „Das deutsche Modell: Die Mittlerorganisationen“, in *Kultur und Außenpolitik: Handbuch für Studium und Praxis*, ed. týž (Baden-Baden: Nomos, 2009), 269–80; Detailně např. Steffen R. Kathe, *Kulturpolitik um jeden Preis: Die Geschichte des Goethe-Instituts von 1951 bis 1990* (München: Meidenbauer, 2005); Bernard Wittek, *Und das in Goethes Namen: Das Goethe-Institut von 1951 bis 1976* (Berlin: Vistas, 2005); Christian Jansen, *Exzellenz weltweit: Die Alexander von Humboldt-Stiftung zwischen Wissenschaftsförderung und auswärtiger Kulturpolitik (1953–2003)* (Köln: DuMont-Literatur-und-Kunst-Verlag, 2004).

⁴³ Oficiální název této instituce je *Ständige Konferenz der Kultusminister der Länder der Bundesrepublik Deutschland* (KMK).

⁴⁴ Více k obnově (západo)německé kulturní politiky po druhé světové válce viz Kurt Düwell, „Zwischen Propaganda und Friedensarbeit: 100 Jahre Geschichte der deutschen Auswärtigen Kulturpolitik“, in *Kultur und Außenpolitik*, ed. Maaß, 61–111, 82–96; Eckard Michels, „Zwischen Zurückhaltung, Tradition und Reform: Anfänge westdeutscher auswärtiger Kulturpolitik in den 1950er Jahren am Beispiel der Kulturinstitute“, in *Auswärtige Repräsentationen*, ed. Paulmann, 241–58.

Spolková republika přerušit (resp. nenavazovat) diplomatické styky se státy, které uznají NDR.⁴⁵ Zahraniční politika byla v NDR řízena hierarchicky a „dvojkolejně“ – větší rozhodovací pravomoci než státní orgány měly orgány stranické. Ministerstvo zahraničí tak i v záležitostech zahraniční kulturní politiky bylo spíše prováděcím orgánem. Klíčová rozhodnutí padala v ústředním výboru SED, který měl svá vlastní oddělení zaměřená na zahraniční politiku. Ministerstvo zahraničí v případě zahraniční kulturní politiky koordinovalo činnost, do níž bylo i v NDR zapojeno vícero ministerstev (ministerstvo kultury, ministerstvo vysokého a odborného školství, ministerstvo osvěty,⁴⁶ ministerstvo zdravotnictví) a různé rady a komise pracující pod Radou ministrů (mimo jiné Úřad pro otázky mládeže a Státní sekretariát pro tělesnou kulturu a sport).⁴⁷ Hierarchické uspořádání zajišťovalo jednotnou linii a vysokou míru koordinace mezi nositeli rozhodování navzájem i mezi nimi a praktickými vykonavateli zahraniční kulturní politiky (to vynikalo právě ve srovnání se Spolkovou republikou).

O úroveň níže pak stály masové společenské organizace, jejichž práci v zahraničí kontrolovala velvyslanectví. Přímo na oblast zahraniční kulturní politiky se zaměřovala Liga přátelství národů (*Liga für Völkerfreundschaft*, LfV),⁴⁸ která zastřešovala bilaterální společnosti, jež byly od konce 50. let zakládány i ve spolupráci s nesocialistickými zeměmi. Největší bilaterální společností byla Společnost německo-sovětského přátelství (*Gesellschaft für Deutsch-Sowjetische Freundschaft*) s více než 6 miliony členů.⁴⁹ Právě tyto „společnosti přátelství“ byly v roce 1966 oficiálně prohlášeny za ústřední kulturněpolitický nástroj.⁵⁰ Liga byla také hlavním

---

⁴⁵ Podle Hallsteinovy doktríny měla Spolková republika přerušit (resp. nenavazovat) diplomatické styky se státy, které uznají NDR. Výjimkou byly diplomatické styky se Sovětským svazem, zdůvodněné tím, že Sovětský svaz má jakožto vítězná mocnost a signatář Postupimské dohody zvláštní odpovědnost za Německo jako celek. Na základě Hallsteinovy doktríny byly přerušeny diplomatické styky Spolkové republiky s Jugoslávií v roce 1957 a s Kubou v roce 1963. Postupem času se však postavení NDR na mezinárodní scéně vylepšilo natolik, že bylo pro Spolkovou republiku stále těžší bezvýhradně trvat na dodržování této doktríny. Sporná zůstávala především otázka, jak chápat styky pod úrovní oficiálních diplomatických styků, tedy například právě i uzavírání kulturních dohod s NDR.

⁴⁶ Německy *Ministerium für Volksbildung*.

⁴⁷ Německy *Amt für Jugendfragen a Staatssekretariat für Körperkultur und Sport*.

⁴⁸ *Liga für Völkerfreundschaft* byla založena v roce 1961. Její předchůdkyní byla od roku 1952 Společnost pro kulturní styky se zahraničím (*Gesellschaft für kulturelle Verbindungen mit dem Ausland*), zřízená dle sovětského vzoru. Tato organizace fungovala sice až do roku 1974, po vzniku LfV se ale stala takřka bezvýznamnou. Pod LfV fungovala také Pracovní skupina pro pěstování německého jazyka a kultury (*Arbeitskreis zur Pflege der deutschen Sprache und Kultur*).

⁴⁹ Joachim Scholtyseck, *Die Aussenpolitik der DDR* (München: Oldenbourg, 2003), 75.

⁵⁰ Frank Trommler, *Kulturmacht ohne Kompass: Deutsche auswärtige Kulturbeziehungen im 20. Jahrhundert* (Köln, Weimar, Wien: Böhlau, 2014), 668.

partnerem kulturních a informačních center v zahraničí, jejichž hlavním úkolem byla péče o obraz NDR v zahraničí,⁵¹ a organizovala a financovala přednáškové cesty, filmové, hudební a divadelní týdny NDR v zahraničí či účast NDR na mezinárodních uměleckých (obzvláště knižních) veletrzích.

Nejdůležitější a na mezinárodním poli nejznámější institucí podporující šíření německého jazyka byl Herderův ústav (*Herder-Institut*) na Univerzitě Karla Marxe v Lipsku, který nabízel nástavbové studijní programy pro cizince a letní kurzy pro učitele němčiny a podporoval výuku němčiny v zahraničí (především vysílal do zahraničí lektory).⁵² Vysílání východoněmeckých umělců do zahraničí zajišťovala od roku 1960 Německá umělecká agentura s.r.o. v Berlíně (*Deutsche Künstler-Agentur GmbH*, v roce 1968 v souladu s posílením důrazu na vlastní kulturu NDR přejmenovaná na *Künstler-Agentur der DDR*). Akademie věd a umělecké svazy měly přímé dohody se zahraničními partnerskými institucemi. Kontakty se zahraničím udržovaly také odbory a mládežnický svaz.

Centrální plánování zahraniční kulturní politiky v NDR sahalo daleko za koordinaci obdobné činnosti ve Spolkové republice. Liga přátelství národů nebyla ovšem formálně státní organizací a v zahraničí předstírala, že nedostává přímé pokyny od stranických a státních orgánů a není s nimi propojena, což byl ovšem klam. Právě tento model bilaterálních „společností přátelství“ zastřešených Ligou a spolupracujících s kulturními a informačními centry považovala NDR za svou konkurenční výhodu oproti Spolkové republice.⁵³ Jak paradoxní tato falešná stylizace byla, si uvědomíme, když vezmeme v potaz, že spoluúčast nezávislých společenských organizací, pracujících na vlastní zodpovědnost, byla v NDR vyloučena, zatímco ve Spolkové republice byla nedílnou součástí kulturního života na domácí i mezinárodní scéně.

Vliv soupeření s NDR na západoněmeckou reformu zahraniční kulturní politiky

Věnujme pozornost hlavnímu tématu studie: reformě zahraniční kulturní politiky Spolkové republiky Německo v 60. a 70. letech a jejímu sepětí se vztahy s NDR a s politikou vůči východnímu bloku. Zatímco v 50. letech byla zahraniční kulturní

⁵¹ Kulturní a informační centra byla zakládána už od poloviny 50. let – nejdříve v socialistických zemích (první bylo založeno v Praze roku 1956), později v neutrálních zemích a v zemích nepatřících ani k jednomu z bloků (první takové začalo pracovat v Helsinkách roku 1960) a nakonec v 70. a 80. letech i v zemích Západu. Jistou zajímavostí (a zároveň i odlišností od Spolkové republiky) byl prodej kulturních výrobků (kniha, gramofonových desek, uměleckých předmětů aj.) v kulturních a informačních centrech NDR, jenž byl pro východní Německo cenným zdrojem deviz.

⁵² Více viz Praxenthaler, *Die Sprachverbreitungspolitik der DDR*, 175–91.

⁵³ Více viz Schumacher, *Das Ende der kulturellen Doppelrepräsentation*, 63.

politika Spolkové republiky Německo s ohledem na zátěž minulosti především obezřetná, relativně nenápadná a chyběla jí propracovanější koncepce, v 60. letech se začaly projevovat poměrně výrazné změny, které po formální stránce vyvrcholily v roce 1977 přijetím první vládní koncepce k zahraniční kulturní politice.⁵⁴ Zahraniční kulturní politika si během 60. a 70. let získala větší pozornost politiků, státních úředníků, intelektuálů i médií než kdy dříve, pravděpodobně vůbec největší pozornost v celé německé historii.⁵⁵ Začala být prohlašována za „třetí pilíř“ zahraniční politiky, vedle klasické diplomacie (a bezpečnostní politiky) a vedle zahraniční hospodářské politiky.⁵⁶ Chápání pojmu „kultura“ se značně rozšířilo. Zatímco ještě ve vládním prohlášení spolkového kancléře Ludwiga Erharda z roku 1965 byla kultura chápána stále poměrně úzce jako umění, věda a technika, počátkem 70. let už pracovníci ministerstva zahraničí i zprostředkujících organizací pod pojmem „kultura“ rozuměli výrazně širší okruh aktivit tak, jak byly jmenovány výše (připomeňme si alespoň mediální aktivity, výměny mládeže, pomoc rozvojovým zemím, oblast sportu, ochrany životního prostředí či plánování výstavby měst).⁵⁷ V reakci na toto rozšířené chápání prosazoval dokonce parlamentní státní tajemník Ralf Dahrendorf místo označení „zahraniční kulturní politika“ pojem „mezistátní společenská politika“.⁵⁸ Tento pojem se však neujal.⁵⁹

⁵⁴ Auswärtiges Amt, ed., *Stellungnahme 1977*.

⁵⁵ Více viz Petra Baštová, „Od nezištné kulturní výměny k prosazování národních zájmů: Koncepční proměny zahraniční kulturní politiky SRN a česko(slovensko)-německé vztahy, *Soudobé dějiny* 21, č. 1–2 (2014): 134–65.

⁵⁶ Toto označení se stalo často užívaným po jeho pronesení spolkovým ministrem zahraničí, Willym Brandtem, na tiskové konferenci v roce 1967. Viz „Ausführungen des Bundesministers des Auswärtigen Willy Brandt anlässlich der Veröffentlichung des Tätigkeitsberichts der Kulturabteilung 1966 am 27. Juni 1967“, WBA, fond A 3 (Publizistische Äußerungen Willy Brandts 1933–1992), sv. 255. Otištěno jako „Bedeutung und Aufgaben der Auswärtigen Kulturpolitik“, *Bulletin des Presse- und Informationsamtes der Bundesregierung* (dále jen *Bulletin*), č. 71, 5. července 1967, 613–14.

⁵⁷ Více viz Petra Baštová, „Proměny kulturní diplomacie Spolkové republiky Německo v epoše Willyho Brandta“, *Český časopis historický* 112, č. 2 (2014): 261–86, 272–75. Dále viz Walter Scheel, „Auswärtige Kulturpolitik auf neuen Wegen“, *Bulletin*, č. 180, 23. prosince 1970, 1961–1963; „Rede des Bundesministers des Auswärtigen vor dem kulturpolitischen Beirat am 22. Januar 1971“, AdL, fond N 82 (Nachlass Walter Scheel), sv. 378. Viz také Friederike Fraunberger a Anette Sommer, „Die Umsetzung des erweiterten Kulturbegriffs in der Programmarbeit des Goethe-Instituts“, *Jahrbuch Deutsch als Fremdsprache* 19 (1993): 402–15. Dále viz jednotlivé ročenky (*Jahrbücher*) vydávané Goethe-Institutem v Mnichově v letech 1966–1978.

⁵⁸ Viz např. Verhandlungen des Deutschen Bundestages, 6. Wahlperiode, 15. Sitzung vom 28. November 1969. Stenographische Berichte sv. 71, 538–48, 540.

⁵⁹ Tento pojem se neuchytil především proto, že byl až příliš široký – ani mnozí zasvěcení nechápali, co všechno pod něj ještě má spadat a co už ne. Viz Berthold Martin, „Die Rolle der Kulturpolitik in der Aussenpolitik der Bundesregierung“, *Loccumer Protokolle*, č. 8 (1970): 131–36, 133; Heinrich Pfeiffer, „Möglichkeiten der Entwicklung eines neuen Konzepts der auswärtigen Kulturpolitik“, *ibid.*, 30–41, 32.

Dále se prosadil princip vzájemné kulturní výměny a spolupráce. Vzájemná výměna mezi národy měla být upřednostňována před tradiční jednostrannou sebezprezentací země. Podporováno mělo být také prohloubení znalostí Němců o jiných kulturách a posílena měla být i výuka cizích jazyků na německých školách.⁶⁰ Vzájemnost kulturní výměny byla prohlašována za výzvu a obohacení pro Spolkovou republiku.⁶¹ Zahraniční kulturní politika začala také více reflektovat a prezentovat současné kulturní počiny, což souviselo se vzrůstajícím časovým odstupem od druhé světové války a zlepšujícím se postavením západního Německa na mezinárodní scéně. Bonn začal projevovat odvahu představit v zahraničí nejen klasická díla z minulých staletí, u kterých nehrozily kontroverze a negativní konotace či předsudky, ale i soudobé umění a vědu, včetně těch protagonistů, kteří se ve svých dílech vyrovnávali s minulostí či reagovali na soudobé západoněmecké politické a společenské problémy. Dle vládního stanoviska z roku 1977 měla zahraniční kulturní politika zprostředkovávat vyvážený pohled na Německo, který by odpovídal realitě a byl i sebekritický.⁶² Za vlády Brandtovy sociálně-liberální koalice se rovněž prosadilo typicky levicové pojetí, podle něž měla zahraniční kulturní politika vždy cílit pokud možno na celou společnost. Jedna z klíčových vět vládního stanoviska z roku 1977 proto zněla: „Kultura už dnes není privilegiem elitních skupin, ale nabídkou pro všechny.“⁶³

Především během 60. let došlo k výraznému navýšení finančních prostředků vydávaných Spolkovou republikou na zahraniční kulturní politiku. Prostředky na zahraniční kulturní politiku vzrostly z méně než 3 milionů německých marek v roce 1952 na cca 22 milionů v roce 1955, na téměř 96 milionů v roce 1960, na zhruba 176 milionů v roce 1965 a na téměř 226 milionů v roce 1969.⁶⁴ Toto navýšení prostředků umožnilo výrazný nárůst kulturněpolitické práce v zahraničí co do četnosti, rozsahu i geografického dosahu. Ilustrujme si tyto změny na činnosti Goethe-Institutu, která na počátku 60. let začala vedle šíření německého jazyka zahrnovat i pořádání kulturních akcí: počet poboček Goethe-Institutu se během první poloviny 60. let více než ztrojnásobil.⁶⁵

---

⁶⁰ Viz např. Hans Georg Steltzer, „Überlegungen zur Auswärtigen Kulturpolitik“ (nedatováno, určeno pro konferenci konanou 20.–22. března 1970), PA AA, fond B 90, sv. 1016; Auswärtiges Amt, ed., *Stellungnahme 1977*, 13 (bod 6), 15 (bod 7.4) a 40 (bod 92).

⁶¹ Auswärtiges Amt, ed., *Stellungnahme 1977*, 39 (bod 85).

⁶² *Ibid.*, 15 (bod 7.5).

⁶³ *Ibid.*, 29 (bod 52).

⁶⁴ „Finanzielle Aufwendungen des Auswärtigen Amtes für die Kulturarbeit und Schulen im Ausland 1952–1971“ (tabulka č. 39), in *Die Auswärtige Politik der Bundesrepublik Deutschland*, ed. Auswärtiges Amt (Köln am Rhein: Wissenschaft und Politik, 1972), 961.

⁶⁵ Kathe, *Kulturpolitik um jeden Preis*, 149.

Jak a do jaké míry tyto změny souvisely se vzájemným soupeřením mezi SRN a NDR? NDR od druhé poloviny 50. let posilovala své kulturněpolitické aktivity v zahraničí, a to již i v nesocialistických zemích. To bylo beze sporu stimulem pro rozvoj kulturní činnosti Spolkové republiky především v těch zemích, kde byly mimořádně aktivní oba německé státy – v neutrálních skandinávských zemích (Finsko, Švédsko),⁶⁶ v západoevropských zemích se silnou levicí (Itálie, Francie)⁶⁷ či v Rumunsku, které bylo v 60. letech otevřeno Západu více než jiné východoevropské země.⁶⁸ K soupeření docházelo rovněž v mimo-evropských zemích – především ve vlivných zemích, jež nepatřily k žádnému z bloků (ukázkovým příkladem byl Egypt a dále například Indie), a v rozvojových zemích, kde Východ cítil šanci přiklonit tyto země na svou stranu (jednalo se například o Tanzanii, Ghanu či Etiopii). Obecně tak lze říci, že snaha Spolkové republiky pokrývat svými kulturními aktivitami co nejvíce zemí světa souvisela se vzájemným soupeřením s NDR.

Jako silný konkurent byla NDR ve Spolkové republice vnímána nejvíce na začátku sledovaného období (v druhé polovině 50. a v první polovině 60. let); později už si západní Německo bylo vědomo své výrazné převahy v oblasti hospodářství, a tím i většího množství finančních prostředků, které byly k dispozici také pro zahraniční kulturní politiku a její poměrně rozsáhlou a pestrou působnost v celosvětovém měřítku. Argumentace posilující kulturněpolitickou činnost NDR byla ovšem angažovanými západoněmeckými politiky využívána po celé sledované období, a to především při žádostech o další navýšení finančních prostředků.⁶⁹ Zatímco v 60. letech šlo spíše o žádosti stoupenců rozvoje kulturní

---

⁶⁶ Viz Olivia Griese, *Auswärtige Kulturpolitik und Kalter Krieg: Die Konkurrenz von Bundesrepublik und DDR in Finnland 1949–1973* (Wiesbaden: Harrassowitz, 2006); Alexander Muschik, *Die beiden deutschen Staaten und das neutrale Schweden: Eine Dreiecksbeziehung im Schatten der offenen Deutschlandfrage 1949–1972* (Münster: LIT, 2005), zvláště 200–208.

⁶⁷ Viz Andrea Hindrichs, *„Teutonen“ in Arkadien: Deutsche auswärtige Kulturpolitik und Kulturvermittlung in Italien von 1949–1970 zwischen Steuerungsversuch und dem Wunsch nach Anerkennung* (München: Meidenbauer, 2010); Ulrich Pfeil, „Dreiecksbeziehungen sind immer schwer: Frankreich und die deutsch-deutsche Kultur-Konkurrenz im Kalten Krieg“, in *Lexikon der deutsch-französischen Kulturbeziehungen nach 1945*, ed. Nicole Colin et al. (Tübingen: Narr Francke Attempto, 2013), 60–68.

⁶⁸ Viz Weiß, *Kulturarbeit als diplomatischer Zankapfel*.

⁶⁹ Viz např. „Protokoll über die Sitzung Arbeitskreises vom 2. Juni 1959“, protokol č. 35, 2. června 1959, 2, ACDP, fond 08-006 (CDU/CSU-Fraktion des Deutschen Bundestages, Arbeitskreis für auswärtige, gesamtdeutsche und Verteidigungsfragen), sv. 001/1; „Kurzprotokoll: 15. Sitzung des Ausschusses für Kulturpolitik und Publizistik am Donnerstag, dem 14. Januar 1960, 9,30 Uhr, Bonn, Bundeshaus“, protokol č. 15, PA DBT, dokumenty vázané ve svazku Deutscher Bundestag, 3. Wahlperiode 1957–61, (8.) Ausschuß für Kulturpolitik und Publizistik, Protokolle; „Kurzprotokoll der Sitzung der Fraktion am 13. März 1962: Deutscher Bundestag, FDP-Fraktion, Bonn, 16. 3. 1962“, 9 (projev poslance dr. Helligehe), AdL, fond A40 (Wolfgang Mischnick), sv. 750; Dopis prezidenta DAAD

politiky napříč politickými stranami, v 70. letech se jednalo převážně o kritiku vlády Brandtovy a později Schmidtovy sociálně-liberální koalice ze strany CDU a CSU. Zde je třeba podotknout, že opozice s probíhající reformou zahraniční kulturní politiky téměř ve všech obecných bodech souhlasila (odporovala pouze úvahám o možnostech větší centralizace zahraniční kulturní politiky a její koordinace státními orgány).⁷⁰ Souhlas s obecnými principy ale neznamenal, že CDU/CSU automaticky souhlasila i s jejich aplikací také na NDR. V některých případech tomu bylo právě naopak, jak uvidíme níže. Opozice požadovala více finančních prostředků ze státní pokladny na kulturněpolitické aktivity v zahraničí s odůvodněním nutností reagovat na posilující kulturní činnost NDR.⁷¹ To bylo v souladu s výhradami opozičních stran proti vládní politice vůči zemím Východu, jimž se budeme věnovat vzápětí. Vládní strany v 70. letech argumentovaly konkurencí NDR především při snahách o posílení kulturněpolitických aktivit v rozvojových zemích, což bylo jedním z velkých kulturněpolitických témat vládní politiky v druhé polovině 70. let.⁷²

Během reformních 60. a 70. let zůstal v západoněmecké zahraniční kulturní politice zachován důraz na decentralizaci a delegaci úkolů na zprostředkovatelské organizace, což bylo nadále viděno jako pozitivní vymezení jak vůči nacismu, tak vůči NDR. Naopak omezenou flexibilitu a určitou těžkopádnost v rozhodování viděla Spolková republika jako svou konkurenční nevýhodu ve srovnání

---

prof. dr. E. Lehnartze ministru zahraničí Gerhardu Schröderovi, 20. května 1965, PA AA, fond B 90, sv. 964; Dopis prof. dr. Carla Schmidta, člena správní rady Inter Nationes, ministru zahraničí Gerhardu Schröderovi, 26. května 1965, PA AA, fond B 90, sv. 964; Dopis ministra zahraničí Willyho Brandta ministru financí Franzi-Josefu Straussovi, Bonn, 30. května 1969, 4–6, PA AA, fond B 1 (Ministerbüro), sv. 388 a fond B 90, sv. 999. K 70. létům viz pozn. 71.

⁷⁰ Právě při odsuzování vládních snah o větší centralizaci západoněmecké zahraniční kulturní politiky byla pro opozici argumentace potřebou odlišovat se od autoritativní NDR výhodná. Viz např. „Fraktionsprotokoll der Fraktionssitzung vom 16. Okt. 1973, CDU/CSU-Fraktion im Deutschen Bundestag, Bonn, 16. 10. 1973“, ACDP, fond 08-001 (CDU/CSU-Fraktion), sv. 1034/1.

⁷¹ Viz mj. Anton Pfeifer, „Auswärtige Kulturpolitik vor unlösbaren Aufgaben?“, *Deutschland-Union-Dienst: Pressedienst der CDU und CSU (DUD)*, 12. května 1977; týž, „Auswärtige Kulturpolitik: Anspruch und Wirklichkeit“, *DUD*, 18. srpna 1977. Ohlasy těchto článků v denním tisku viz např.: „Bonn kürzte – DDR zahlt“, *Frankfurter Rundschau*, 18. srpna 1977; „CDU: Zu wenig Auslandslehrer: Auswärtige Kulturpolitik kritisiert – Bonn betont Sparsamkeit“, *Stuttgarter Zeitung*, 19. srpna 1977.

⁷² Viz např. „Koalitionsgespräch am Mittwoch, den 8. Dezember 1976, 10.00 bis 15.00 Uhr, Bungalow“, 8. prosince 1976, 23–24, PA AA, fond B 2 (Büro Staatssekretäre), sv. 220 [týž dokument v AdL, fond N 60 (Baum, Gerhart Rudolf), sv. 635]; „Protokoll der gemeinsamen Sitzung von Bundesvorstand und Bundestagsfraktion des VII. und VIII. Deutschen Bundestages am Montag, dem 13. Dezember 1976, 14.00 Uhr, Bonn, Bundeshaus, neues Hochhaus“, zvláště příloha č. 8, 2, AdL, fond A 1 (FDP Bundespartei), sv. 4068.

s hierarchicky řízenou NDR.⁷³ Organizační uspořádání své zahraniční kulturní politiky ovšem měnit nechtěla.

Rostoucí otevřenost světu a zájem o spolupráci a vzájemnou výměnu byly vládou a příznivci reformy vyzdvihovány jako chvályhodná odlišnost od NDR a dalších zemí východního bloku, které se bránily pronikání západních vlivů a navzdory častému užívání pojmu „výměna“ jednoznačně upřednostňovaly jednostrannou sebe prezentaci. Poslanec Karl-Hans Kern v této souvislosti řekl, že základem západoněmecké kulturní politiky je svoboda, rovnost, solidarita a demokracie, a proto by se měla zříci „jednostranné sebe prezentace, která je spíše kulturní propagandou autoritářských a totalitních států“.⁷⁴ To byla pochopitelně narážka na druhý německý stát. Stejně tak ochota připustit i sebekritický obraz Německa byla západoněmeckými politiky prezentována jako odraz svobody a demokracie Spolkové republiky, které kulturní politika NDR postrádá. Odpůrci kritického obrazu Německa v zahraničí (včetně kritického tematizování nacistické minulosti) ale naopak tvrdili, že takový přístup nahrává východnímu bloku, který beztak Spolkovou republiku neustále obviňuje z fašismu a revanšismu.⁷⁵ Snahy prezentovat moderní kulturu – méně majestátní a nacionální – konzervativní odpůrci kritizovali jako „prodávání hospodářsky silné Spolkové republiky pod cenou“ a zvláště vůči Sovětskému svazu a východnímu Německu chtěli naopak aplikovat kulturní politiku z pozice síly (*Kulturpolitik der Stärke*).⁷⁶

Rovněž rozšíření záběru západoněmecké zahraniční kulturní politiky na širší společenské vrstvy lze nahlížet v kontextu soupeření mezi německými státy, zvláště ve státech se silnou levicí – v Itálii a Francii. Kulturní činnost Spolkové republiky zde mířila až do poloviny 60. let v první řadě na poměrně malou, privilegovanou, vzdělanou vrstvu a byla natolik konzervativní, že oslovovala jen relativně malou část společnosti. Levicově orientovaná inteligence a širší společenské vrstvy nebyly v těchto státech dostatečně brány v potaz a tohoto vakua šikovně využívala NDR.⁷⁷ Rozšíření záběru však mělo více příčin. Především se zde projevovala celková demokratizace západoněmecké společnosti na přelomu 60. a 70. let a zlepšení

⁷³ Viz např. kulturní oddělení ministerstva zahraničí SRN (Kulturabteilung des Auswärtigen Amtes, dále jen KA AA), „Betr.: Erhöhung des Kulturhaushalts des Auswärtigen Amtes“, podklad vypracovaný VLR I Endersem, určený státnímu tajemníkovi při kancléřském úřadu k předání spolkovému kancléři, Bonn, 12. března 1971, 6, PA AA, fond B 90, sv. 1087.

⁷⁴ Verhandlungen des Deutschen Bundestages, 7. Wahlperiode, 239. Sitzung vom 7. Mai 1976, Stenographische Berichte sv. 98, 16721–16743, 16721.

⁷⁵ Trommler, *Kulturmacht ohne Kompass*, 652.

⁷⁶ *Ibid.*, 660 a 699.

⁷⁷ Viz Hindrichs, „*Teutonen*“ in *Arkadien*, 217–18; Pfeil, „Dreiecksbeziehungen sind immer schwer“, 64.

dostupnosti kultury pro širší vrstvy společnosti ve Spolkové republice samotné. V zahraniční kulturní politice by se tudíž tento trend s největší pravděpodobností projevil i bez soupeření s NDR. To ovšem nic nemění na skutečnosti, že existence konkurenta, zaměřeného na levicové a méně konzervativní vrstvy společnosti, tento proces posílila a urychlila.

V oficiálních koncepčních dokumentech byl ovšem vztah k NDR tematizován v relativně malém rozsahu,⁷⁸ jako by problematika existence východního Německa a jeho kulturní politiky byla záměrně zlehčována, či přímo ignorována, což odpovídalo západoněmecké tezi o jednotě německé kultury. Od roku 1964 pravidelně vydávané zprávy kulturního oddělení spolkového ministerstva zahraničí dokonce na soupeření s NDR neodkazovaly takřka vůbec a ani v dotaznících a posudcích vypracovávaných pro interní potřeby ministerstva většinou nebyla NDR věnována o nic větší pozornost než jiným státům.⁷⁹ Politické strany, Spolkový sněm a jeho výbory i vládní resorty navíc soupeření mezi německými státy na poli kultury věnovaly jen malou pozornost. Mnozí politici i státní úředníci nepřisuzovali kulturní politice navzdory vzletné metafoře „třetího pilíře“ zásadnější zahraničně-politický vliv.⁸⁰ Mimo to cítili také zábrany při užívání kultury jako politického nástroje, což vycházelo z tradičního německého pojetí kultury jako čehosi, co bylo povzneseno nad všední život.

Třebaže mezi cíli západoněmecké zahraniční kulturní politiky nebylo soupeření s NDR téměř zmiňováno, představovalo vymezování vůči NDR a odkazování na hrozbu úspěchů kulturní politiky NDR v zahraničí na úkor Spolkové republiky jednu z vlivných a trvalých determinant koncepčních úvah a politických debat o západoněmecké zahraniční kulturní politice. Spolková republika kulturní činnost NDR v zahraničí uznávala, respektovala a v určitých aspektech se jí cítila být ohrožena. Přiznávala jí atributy jako „kvantitativně rozsáhlá, kvalitativně z části dobrá a šikovná“ a považovala ji za konkurenta, jehož je nutno brát vážně.⁸¹

⁷⁸ Viz Auswärtiges Amt, ed., *Leitsätze 1970*; „Bericht der Enquete-Kommission Auswärtige Kulturpolitik“; Auswärtiges Amt, ed., *Stellungnahme 1977*.

⁷⁹ Viz ročenky KA AA (*Jahresberichte*) pro léta 1964, 1966, 1968, 1970, 1973, 1975, 1976/77, 1978–80 (Bonn: Auswärtiges Amt, 1965–1981). Dále viz např. KA AA, „Entwurf: Fragebogen zum kulturpolitischen Jahresbericht“, Bonn, 19. července 1971, PA AA, fond B 90, sv. 1118; Hansgert Peisert, *Die Auswärtige Kulturpolitik der Bundesrepublik Deutschland: Sozialwissenschaftliche Analysen und Planungsmodelle* (Stuttgart: Klett, 1978 – napsáno již v roce 1971); Auswärtiges Amt, „Gesamtplan I“.

⁸⁰ Podrobně viz Baštová, „Proměny kulturní diplomacie“.

⁸¹ KA AA, „Kulturarbeit in Osteuropa, insbesondere in Hinblick auf die DDR“, podklad pro zasedání kulturněpolitické rady (*der Kulturpolitische Beirat*) dne 8. listopadu 1971, 14, PA AA, fond B 90, sv. 1073.

Západoněmecká zahraniční kulturní politika vůči NDR

Ve stejné době, kdy docházelo k výše zmíněným modifikacím západoněmecké zahraniční kulturní politiky, docházelo ve Spolkové republice také k výrazným změnám v jejím vztahu ke státům východního bloku, včetně NDR. V první polovině 60. let se oproti předchozímu desetiletí výrazně změnila mezinárodní situace. Světové velmoci si nejpozději při karibské krizi v roce 1962 plně uvědomily, jak zničující by byla vzájemná válka s nasazením jaderných zbraní, a začaly usilovat o uvolňování napětí ve vzájemných vztazích i v mezinárodní politice jako takové. Byly proto ochotny se smířit se stávajícím stavem rozdělení Německa a Berlína. Komunistické státy východního bloku se navíc oproti 50. létům už nejevily jako sociální experimenty, které by nemusely přetrvat déle než několik let. Tamní režimy se relativně úspěšně stabilizovaly – v NDR i díky stavbě berlínské zdi. Nové situaci bylo potřeba přizpůsobit i západoněmeckou politiku vůči Východu, a to jak tzv. východní politiku (*Ostpolitik*), tak přístup k řešení německé otázky (*Deutschlandpolitik*).

Za hlavní cíl západoněmecké politiky bylo nadále prohlašováno mírové sjednocení Německa na základě práva na sebeurčení, postupně se ale Spolková republika začala vzdávat nároku na výhradní zastupování německého národa. Počátkem 60. let ostatně sama přestala být důsledná v „nejednání“ s úřady NDR, když roku 1962 začala vykupovat východoněmecké politické vězně.⁸² Během 60. let pak došlo k výměně obchodních zastoupení mezi Spolkovou republikou a Polskem, Rumunskem, Maďarskem, Bulharskem a Československem. To byl další krok na cestě k oficalizaci vztahů se státy, které NDR uznávaly za suverénní stát. V roce 1967 dokonce Spolková republika navázala diplomatické styky s Rumunskem. NDR na toto dění reagovala odmítavě a s pomocí Sovětského svazu prosadila tzv. Ulbrichtovu doktrínu (usnesení, že státy východního bloku normalizují své vztahy se Spolkovou republikou teprve poté, co tak učiní NDR). V roce 1967 navíc NDR zavedla vlastní státní občanství. V dubnu 1968 pak vstoupila v platnost nová východoněmecká ústava, která již nemluvila o jednotném „německém národě“ a samotnou NDR označovala za „socialistický stát německého národa“.⁸³

⁸² Další jednání s úřady NDR vedli v letech 1963–1966 zástupci západoberlínského senátu o tzv. propustkách pro obyvatele západního Berlína do východního Berlína, díky nimž mohli obyvatelé západního Berlína navštívit své východoněmecké příbuzné.

⁸³ „Verfassung der Deutschen Demokratischen Republik von 7. Oktober 1949“, in *Dokumente des geteilten Deutschland: Quellentexte zur Rechtslage des Deutschen Reiches, der Bundesrepublik Deutschland und der Deutschen Demokratischen Republik*, sv. 1, ed. Ingo von Münch (Stuttgart: Alfred Kröner, 1976), 301–23, 301; „Verfassung der Deutschen Demokratischen Republik vom 9. April 1968“, in *ibid.*, 525–48, 525.

Zvrat ve vzájemných vztazích mezi německými státy umožnily západoněmecké volby do Spolkového sněmu v roce 1969, po nichž se vlády chopila sociálně-liberální koalice Willyho Brandta. Ta prosazovala uvolňování napětí ve vztazích s Východem i za cenu určitých ústupků a kompromisů. Kancléř Brandt navrhl NDR obnovení rozhovorů na vládní úrovni, vyloučil však mezinárodněprávní uznání NDR s tím, že sice v Německu existují dva státy, ale nejsou si navzájem zahraničím.⁸⁴ V roce 1970 podepsala Spolková republika se Sovětským svazem a s Polskem smlouvy založené na uznání statu quo v Evropě a na vzájemném zřeknutí se použití síly a hrozby silou.⁸⁵ V prosinci 1972 pak byla podepsána Smlouva o základech vztahů mezi Německou demokratickou republikou a Spolkovou republikou Německo. Obě země se zavázaly rozvíjet „normální vzájemné sousedské vztahy na základě rovnoprávnosti“, respektovat svoji rovnost, nezávislost, samostatnost a územní celistvost a také právo na sebeurčení a dodržovat lidská práva.⁸⁶ Ve smlouvě bylo rovněž stanoveno, že „žádný z obou států nemůže zastupovat druhý stát mezinárodně nebo jednat jeho jménem.“⁸⁷ Padl tak nárok Spolkové republiky na výhradní zastupování německého národa. Ovšem jejím cílem zůstalo opětovné sjednocení Německa.⁸⁸ Opoziční CDU/CSU s vládní „novou“ východní politikou nesouhlasila. Podle jejího názoru se v ní spolková vláda vzdala svých nezadatelných práv nebo je dostatečně nezajistila.⁸⁹ Žádala „tvrdší“ a více konfrontační přístup k NDR, což se promítlo i do názorů opozice na vzájemné vztahy v oblasti kultury.

Po ratifikaci smlouvy si oba státy vyměnily stálá zastoupení (ne velvyslanectví – tím byl podtržen zvláštní charakter vzájemných vztahů) a v roce 1973 se staly členy OSN. V následujících letech navázala většina států světa s NDR diplomatické styky a uzavřela s ní kulturní dohody, dohody o vědecko-technické spolupráci

⁸⁴ „Auszüge aus der Regierungserklärung von Willy Brandt zur Deutschland-, Außen- und Sicherheitspolitik, zur europäischen Zusammenarbeit und Verständigung und zu kurzfristig zu treffenden politischen Entscheidungen“, 28. října 1969, dok. č. 2114, in *Dokumentation zur Deutschlandfrage*, sv. 5, ed. Archiv der Gegenwart, sestavil Heinrich von Sieglar (Bonn, Wien, Zürich: Sieglar, 1970), 713–17, 713.

⁸⁵ V roce 1973 byla taková smlouva uzavřena také s Československem. Spolková republika tyto smlouvy ovšem nechápala jako zřeknutí se nároku na sjednocení Německa (viz Dopis k německé jednotě); „Unterzeichnung des Vertrages zwischen der BRD und der UdSSR in Moskau; Communiqué, Reden, Wortlaut des Vertrages“, 11.–13. 8. 1970, dok. č. 2287, in *Dokumentation zur Deutschlandfrage*, sv. 6, ed. Archiv der Gegenwart, sestavil Heinrich von Sieglar (Bonn, Wien, Zürich: Sieglar, 1972), 436–60, 445.

⁸⁶ „Vertrag über die Grundlagen der Beziehungen“, 302.

⁸⁷ Ibid.

⁸⁸ „Hinweis betreffend Schreiben an die DDR zur Nationalen Frage“, in *Dokumente des geteilten Deutschland*, sv. 2, 316.

⁸⁹ Více ke stanovisku opozice viz Jaroslava Plíšková, *Východní politika Brandtovy vlády v letech 1969–1974* (Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1999), 89–90.

apod. Také Spolková republika po uzavření těchto takzvaných východních smluv výrazně posílila vzájemné kontakty se státy východní Evropy – rozvoj zaznamenal obchod, cestovní ruch i kulturní a sportovní výměna. Přesto ani poté nebyly vztahy Spolkové republiky se státy východního bloku bezproblémové a nemálo nadějí a očekávání vkládaných do smluv zůstalo nenaplněno, nebo bylo naplněno jen z části.⁹⁰ To se ve velké míře týkalo právě vztahů s NDR, a to i v kulturní oblasti, k níž nyní přesuneme svou pozornost.

Na poli kulturních vztahů došlo na straně Spolkové republiky během 60. let ke zřetelnému posunu od soupeření k větší toleranci a v 70. letech v určitých konkrétních případech až k zájmu o spolupráci. Už v první polovině 60. let začalo západní Německo v zahraničí představovat i významné levicové intelektuály a díla Bertolta Brechta. Kulturní diplomaté nechtěli taková díla, o která byl v zahraničí zájem, přenechávat pouze východnímu Německu.⁹¹ Ve druhé polovině 60. let, v době, kdy byl ministrem zahraničí Willy Brandt, se zástupci Spolkové republiky přestali vyhýbat kulturním a společenským akcím, jichž se účastnili i zástupci NDR (týkalo se to například rozhovorů pro televizi nebo sportovních utkání). Úsilí o zachování soudržnosti německého národa chtěli podpořit rozvíjením kontaktů mezi občany obou německých států a vzájemné kontakty ve společenské oblasti chápali jako příležitost ukazovat jednotu národa.⁹²

Zahraněční zastupitelství Spolkové republiky tak od konce 60. let začala nově poskytovat informace i o kulturním dění ve východním Německu.⁹³ V zájmu udržení myšlenky jednotného Německa na paměti zahraničních vlád a občanů jiných zemí měla západoněmecká zastupitelství informovat například o možnostech cest do NDR, o tamních muzeích a pamětihodnostech, událostech náboženského života, vědeckých programech a významných výsledcích výzkumu, o udělených cenách za vynikající výkony, významných kulturních událostech, o programech předních divadelních a operních scén, významných výstavách a literárních novinkách.⁹⁴ Zároveň ale neměly být poskytovány informace o záležitostech, které byly pro celoněmecké

⁹⁰ Viz např. Zuzana Lizcová, *Kulturní vztahy mezi ČSSR a SRN v 60. letech 20. století* (Praha: Dokořán, FSV UK, 2012), 93–94, 110–11 a 138; Hans Lemberg, „Bipolární svět a československo-německé vztahy 1949–1989: Konstanty a zvraty“, in *Československo a dva německé státy*, 11–27, 21.

⁹¹ KA AA, „Vermerk. Betr.: Treffen des Kulturpolitischen Beirats am 14./15. März 1963 in Maria Laach“, 8. května 1963, 2, PA AA, fond B90, sv. 832; KA AA, „Entwurf für einleitende Bemerkungen des Herrn Bundesministers bei der Sitzung des Kulturpolitischen Beirats am 21.5.1968“, nedatováno (příloha k „Aufzeichnung. Betr.: Sitzung des Kulturpolitischen Beirats am 21.5.1968, 10.00 Uhr im Restaurant Tulpenfeld“, 16. května 1968), 2, PA AA, fond B 1, sv. 387.

⁹² KA AA, „Entwurf für einleitende Bemerkungen des Herrn Bundesministers“, 16. května 1968, 1–2.

⁹³ KA AA, „Entwurf. Betr.: Auskunftserteilung über kulturelle Angelegenheiten in der ‚DDR‘“, podklad určený všem zahraničním zastupitelstvím SRN, Bonn, 22. října 1968, PA AA, fond B1, sv. 87.

⁹⁴ KA AA, „Entwurf für einleitende Bemerkungen des Herrn Bundesministers“, 16. května 1968, 4–5.

pojetí kultury nevýhodné. Západoněmecká zastupitelství například neměla nic sdělovat o kulturní výměně mezi NDR a třetími zeměmi, která sloužila snahám o mezinárodněprávní uznání NDR, nebo o východoněmeckém školství a vědě, založených na ideologickém základě, který Spolková republika odmítala.⁹⁵ Spolupráce s NDR tehdy ještě nadále nebyla viděna jako reálná možnost se zdůvodněním, že východní Německo své kulturní aktivity spojuje s politickou propagandou.⁹⁶

K dalšímu posunu došlo během první poloviny 70. let za vlády sociálně-liberální koalice, vedené spolkovým kancléřem Willym Brandtem, který byl jedním z klíčových představitelů „nové“ východní politiky a také přívržencem rozvoje zahraniční kulturní politiky.⁹⁷ V prvním uceleném západoněmeckém koncepčním dokumentu k zahraniční kulturní politice, nazvaném *Zásady zahraniční kulturní politiky*, už ministerstvo zahraničí otevřeně připouštělo, že rozdělení Německa je neoddiskutovatelné a že kulturní a společenské představy obou částí na sebe narážejí: „Dokud je spolupráce kvůli rozdílným vnitřním uspořádáním v mnoha oblastech ztížena, ne-li vyloučena, představuje proto soupeření adekvátní princip. Přitom zároveň musí zůstat živé společné rysy dějin a kultury. Zdůrazňování těchto společných rysů je cílem naší politiky.“⁹⁸

Zároveň ministerstvo zahraničí zastávalo názor, že tvrdá konkurence nedělá rozdělení snesitelnějším a nevede k jeho překonání, a proto už nechtělo bránit NDR v jejích zahraničních kontaktech v oblasti obchodní a kulturní výměny.⁹⁹ Ministerští úředníci to zdůvodňovali tím, že nechtějí lidu druhého německého státu upírat to, čeho sami rádi využívají a co považují za prospěšné.¹⁰⁰ Skutečnost ovšem nebyla tak idealistická – Spolková republika ve sledovaném období už ani nemohla trvat na přísném výkladu Hallsteinovy doktríny, protože jej nebyla schopna v zahraničí prosadit. Přístup z počátku 70. let charakterizoval státní tajemník při ministerstvu zahraničí Ralf Dahrendorf vyjádřením, že je třeba dospět ke „konkurování si bez nepřátelství“, ovšem ne ke spolupráci.¹⁰¹ Ministr zahraničí Scheel začátkem roku 1971 prohlásil, že na místo „konfrontace“ nastupuje „aktivní

⁹⁵ KA AA, „Entwurf: Betr.: Auskunftserteilung über kulturelle Angelegenheiten in der ‚DDR‘“, 2; KA AA, „Entwurf für einleitende Bemerkungen des Herrn Bundesministers“, 16. května 1968, 5.

⁹⁶ KA AA, „Entwurf für einleitende Bemerkungen des Herrn Bundesministers“, 16. května 1968, 3–4.

⁹⁷ Viz např. Brandtovo stěžejní vyjádření k zahraniční kulturní politice ještě z dob, kdy byl ministrem zahraničí: „Ausführungen des Bundesministers des Auswärtigen Willy Brandt“ (viz pozn. 56).

⁹⁸ Auswärtiges Amt, ed., *Leitsätze 1970*, 7 (oddíl I.6: Zwei deutsche Staaten).

⁹⁹ Ibid.

¹⁰⁰ Auswärtiges Amt, „Betr.: Institutionalisierung der Handels- und Kulturbeziehungen der DDR mit dritten Ländern“, podklad určený všem zahraničním zastupitelstvím SRN i všem pracovištím ministerstva zahraničí, Bonn, 14. října 1969, 2, PA AA, fond B 96 (Kulturinstitute, Kulturgesellschaften, Buchwesen), sv. 475.

¹⁰¹ Dr. Johannes Vandernrath, „Aufzeichnung“, 17. března 1970, 2, PA AA, fond B 90, sv. 1016.

konkurence“.¹⁰² Nadále trval na tom, že existuje „jen jeden německý národ, jen jeden německý jazyk a jen jedna německá kultura“.¹⁰³ Naznačil dokonce i ochotu spolupracovat s NDR, ta ovšem podle jeho slov narážela na východoněmecký nezájem.¹⁰⁴

V souvislosti se zlepšením postavení NDR na mezinárodním poli v důsledku již zmiňovaných východních smluv se Spolková republika připravovala na to, že posílí soupeření mezi německými státy v nesocialistických zemích v prvé řadě právě na poli kultury, neboť v hospodářské oblasti NDR Spolkové republiky konkurovat nedokázala. I proto si v roce 1972 západoněmecké ministerstvo zahraničí vyžádalo, aby mu zahraniční zastupitelství začala dvakrát ročně zasílat zprávu o kulturněpolitické činnosti NDR v dané hostitelské zemi, aby mohlo lépe plánovat vlastní postup.¹⁰⁵ Spolková republika se chystala na působení „vedle sebe“ – nechtěla NDR tvrdou konfrontací držet stranou mezinárodní spolupráce.¹⁰⁶

V plánu zahraniční kulturní politiky na roky 1973 až 1976 pak už západoněmecké ministerstvo zahraničí přímo chtělo usilovat i o „přiměřenou spolupráci“ ve vybraných oblastech (tam, kde kulturní počiny německých států nestojí proti sobě a nejsou vykládány jako formy vyjádření odlišných společností).¹⁰⁷ Obavy Spolkové republiky z konkurence NDR měly své meze: předpokládalo se, že NDR nebude schopna rovnoměrně soupeřit ve všech zemích, a navíc Spolková republika věřila v nadřazenost svého svobodného, demokratického politického uspořádání a jemu odpovídající kulturní nabídky. Podle plánu proto Spolková republika neměla reagovat navyšováním vlastní nabídky (např. stipendií či jazykových kurzů a lektorů) na všechny nabídky NDR, nýbrž jen na ty, pomocí nichž NDR zdatně usilovala o konfrontaci či o zatlačování Spolkové republiky do pozadí.¹⁰⁸ V souladu s tímto postojem byly i pokyny, které obdržela zahraniční zastupitelství.¹⁰⁹

¹⁰² KA AA, „Ansprache des Herrn Ministers anlässlich der Sitzung des kulturpolitischen Beirats am 22. Januar 1971“, 3, PA AA, fond B 90, sv. 1023. Projev otištěn jako „Ziele und Aufgaben der Auswärtigen Kulturpolitik“, *Bulletin*, č. 10, 27. ledna 1971, 84–86.

¹⁰³ *Ibid.*

¹⁰⁴ *Ibid.*

¹⁰⁵ Do té doby byly zprávy o konkurování NDR jen krátkou díleí součástí celkových každoročních zpráv o kulturní činnosti Spolkové republiky v dané zemi. Více k novým požadavkům viz KA AA, „Besonderheiten und Probleme der Kulturbeziehungen zu den sozialistischen Ländern in Osteuropa und Asien“, Bonn, 12. května 1972, 11–12, PA DBT, dokumenty vázané ve svazku Deutscher Bundestag, 7. Wahlperiode 1972–76, Enquete-Kommission Auswärtige Kulturpolitik, Ausschufdrucksachen, sv. 4.

¹⁰⁶ Auswärtiges Amt, „Gesamtplan I“, 12.

¹⁰⁷ *Ibid.*, 11–13.

¹⁰⁸ *Ibid.*, 13.

¹⁰⁹ Auswärtiges Amt, „Betr.: Richtlinien für die Tätigkeit der deutschen Auslandsvertretungen auf dem Gebiet der auswärtigen Kulturpolitik“, podklad určený všem zahraničním zastupitelstvím SRN, Bonn, 10. června 1976, 6, PA AA, fond B 90, sv. 1147.

Zpráva parlamentní komise z roku 1975 a stanovisko spolkové vlády z roku 1977 jasně ukazovaly posun v myšlení západoněmeckých politiků a státních úředníků, k němuž ve zkoumané době došlo. Západoněmecká zahraniční kulturní politika nadále vycházela z teze o jednotě německé kultury, neznamenalo to však pro ni už snahu neuznávat kulturu NDR, ale naopak ochotu zohledňovat, podporovat a v zahraničí prezentovat i soudobý kulturní život NDR, právě jako specifický aspekt celoněmecké kultury.¹¹⁰ Zároveň měla Spolková republika skutečný zájem o spolupráci, a to při prosazování používání německého jazyka v OSN a dalších mezinárodních organizacích a obecně při šíření německého jazyka a německého kulturního dědictví v zahraničí.¹¹¹ Odmítala automaticky přistupovat na konkurenční vztah mezi německými státy a vyjadřovala lítost nad tím, že NDR k ní zaujímá odměřený přístup a že se snaží brzdit její kulturní výměnu se socialistickými zeměmi, přestože Spolková republika jí neklade žádné překážky v kulturní činnosti v jiných zemích.¹¹²

Zástupci západoněmeckého ministerstva zahraničí i vládních stran nabyli přesvědčení, že pro Spolkovou republiku je výhodnější zdrženlivý přístup ke kulturněpolitické činnosti NDR v zahraničí, který navíc vzbuzoval sympatie u jiných zemí.¹¹³ Oproti tomu propaganda NDR působila spíše tíživě a i východoevropské země chápaly štvání NDR proti Spolkové republice jako nežádoucí vměšování do svých záležitostí.¹¹⁴ Politici vládních stran a jejich poradci považovali kulturní nabídku Spolkové republiky za „otevřenější, širší, současnosti bližší a diferencovaněji založenou, a tím i efektivnější“, z čehož vyvozovali závěr, že se nemusí bát konkurence NDR.¹¹⁵ Zástupci opozičních stran CDU a CSU s tímto přístupem nesouhlasili, ostatně podobně jako takřka s celou „novou“ východní politikou spolkové vlády. Byli přesvědčeni, že NDR je „bezskrupulózním konkurentem“,

---

¹¹⁰ „Bericht der Enquete-Kommission Auswärtige Kulturpolitik“, 15 (čl. 57); Auswärtiges Amt, ed., *Stellungnahme 1977*, 14 (bod 7.2).

¹¹¹ „Bericht der Enquete-Kommission Auswärtige Kulturpolitik“, 15 (čl. 58); Auswärtiges Amt, ed., *Stellungnahme 1977*, 35 (bod 75).

¹¹² „Bericht der Enquete-Kommission Auswärtige Kulturpolitik“, 15–16 (čl. 59); Auswärtiges Amt, ed., *Stellungnahme 1977*, 35–36 (bod 75).

¹¹³ KA AA, „Kulturarbeit in Osteuropa“, 14. Podrobné vyličení dobového postoje od vedoucího kulturního oddělení v letech 1972–1977 viz Hans Arnold, „Das kulturelle Nebeneinander der Bundesrepublik Deutschland und der DDR“ (přednáška před pracovní skupinou Wissenschaft und Politik Nadace Friedricha Eberta v Bonnu dne 18. září 1973), in *Kulturexport als Politik? Aspekte auswärtiger Kulturpolitik*, ed. týž (Tübingen, Basel: Horst Erdmann, 1976), 39–55.

¹¹⁴ Tamtéž.

¹¹⁵ Dr. Laub, „Aufzeichnung. Betr.: Kulturpolitische Aktivitäten der DDR in Drittländern 1978“, Bonn, 2. dubna 1979, 7–8, BAK, fond B 145 (Presse- und Informationsamt der Bundesregierung), sv. 09312.

jemuž je třeba se postavit.¹¹⁶ K možnostem spolupráce se stavěli skepticky a snahu o doplňování se místo konkurování si při šíření německého jazyka a kulturního dědictví chápali jako nežádoucí přenechávání volného pole východnímu Německu, které spolu s jazykem a uměleckými díly zprostředkovává i své politické a společenské představy.¹¹⁷

Veřejně a oficiálně tedy Spolková republika kulturněpolitickou činnost NDR v zahraničí spíše ignorovala a trvala na své tezi o jednotě německé kultury. Vskrytu ale prostřednictvím zahraničních zastupitelství (ve východní Evropě nejdříve jen obchodních zastoupení) východoněmecké aktivity bedlivě sledovala, nechávala si k nim vypracovat četná interní stanoviska, srovnávala své aktivity s aktivitami druhé strany a snažila se „mít navrch“.¹¹⁸

Reakce NDR na změny v západoněmecké zahraniční kulturní politice

Nyní přejdeme k otázce, jak se v 60. a 70. letech vyvíjel postoj NDR k německo-německému soupeření na poli kultury a do jaké míry reagoval či naopak nereagoval na změny v západoněmecké zahraniční kulturní politice. Zatímco Spolková republika v 60. a 70. letech hledala cestu ke sbližování s NDR a uvolňování napětí ve vzájemných vztazích, postoj NDR se vyvíjel spíše opačným směrem. Na konci 60. let vzrostl spolu s ustanovením vlastního státního občanství i důraz na vlastní socialistickou národní kulturu,¹¹⁹ což bylo spojeno s vyhraněným postojem vůči Spolkové republice a s vyzdvihováním rozdílů mezi kulturou v obou německých státech. Zájem o spolupráci a výměnu byl na straně ústředního výboru SED jen malý.

Přestože během první poloviny 70. let přestaly kulturní vztahy NDR se zahraničím plnit funkci náhrady za chybějící diplomatické styky, byly pro východní Německo ve vztahu k nesocialistickým zemím nadále typické snahy o formalizaci

---

¹¹⁶ Viz např. Anton Pfeifer, „Reformvorstellungen zur auswärtigen Kulturpolitik der Bundesrepublik“, Bonn, 24. dubna 1973, 1, ACDP, fond 08-007 (CDU/CSU-Fraktion, AK VI: Bildung und Wissenschaft, Forschung und Technologie), sv. 064/1.

¹¹⁷ Ibid., 2; „Kurzprotokoll: 14. Sitzung des Ausschusses für Bildung und Wissenschaft am Mittwoch, dem 7. November 1973, 9.00 Uhr, Bonn – Bundeshaus“, protokol č. 14, PA DBT, dokumenty vázané ve svazku Deutscher Bundestag, 7. Wahlperiode 1972–76, (18.) Ausschuss für Bildung und Wissenschaft, Protokolle; Verhandlungen des Deutschen Bundestages, 7. Wahlperiode, 239. Sitzung vom 7. Mai 1976, o zahraniční kulturní politice 16720–16743, 16734.

¹¹⁸ Četné materiály KA AA, PA AA, mj. fond B 90 (sv. 700, 870, 1021, 1073, 1137 a 1249) a fond B 96 (sv. 421, 422, 475 a 479).

¹¹⁹ Walter Ulbricht byl navíc také přívržencem tzv. národního komunismu (*Nationalkommunismus*).

vztahů (o uzavírání kulturních dohod a dalších smluv, přijímání protokolů a plánů apod.), o vývoz vlastní kulturní produkce do zahraničí a o získávání vědeckotechnických poznatků. Východoněmečtí politici měli ovšem zájem o akademické výměny a spolupráci se Západem pouze v oblasti přírodních věd a techniky. Výměna v oblasti společenských věd byla pro NDR nežádoucí, protože mohla zahrnovat kritiku socialistického společenského uspořádání. Zatímco Západ pro-sazoval volné šíření informací (novin a časopisů, knih a později hlavně rozhlasového a televizního vysílání), pro Východ to byla trvalá noční můra. Bráněno bylo také soukromým kontaktům mezi umělci a vědci, jež byly jedním ze základních prvků zahraniční kulturní politiky země Západu (včetně Spolkové republiky). Cesty umělců a vědců z NDR do nesocialistické ciziny bylo možné uskutečnit jedině za souhlasu státních či stranických orgánů.¹²⁰

Přední místo v kulturních vztazích NDR zaujímal s odstupem Sovětský svaz a spolu s ním obecně země východního bloku, kde si NDR chtěla udržet výsadní postavení při zastupování německé kultury. Kulturní vztahy východního Německa se západními zeměmi byly daleko méně četné a obsáhlé,¹²¹ byly však pro východní Německo otázkou prestiže. NDR se s jejich pomocí snažila přesvědčit svět o své svébytnosti, o světové úrovni své kultury (a nepřímo tak i o úspěšnosti, ba přímo nadřazenosti svého společenského uspořádání). Kulturní vztahy se Západem měly také nemalý význam pro východoněmecké hospodářství – byly zdrojem nedostávajících se deviz a zajišťovaly NDR alespoň v určité omezené míře přístup k nejnovějším vědeckým a technickým poznatkům západních států. V 70. a zvláště pak v 80. letech už byla potřeba deviz taková, že NDR kvalitní díla a představení posílala za účelem zisku přednostně na Západ. V tomto kontextu pak působí vysloveně úsměvně skutečnost, že i přes svou jednoznačnou orientaci na zisk neváhala NDR kulturní nabídku Spolkové republiky kritizovat jako komerční.

Už v roce 1958 byl mezi zásady a cíle SED přijat koncept takzvané mírové koexistence (*friedliche Koexistenz*), podle nějž si zahraničněpolitické a vojenské napětí na základě pokračujícího společenského antagonismu mezi Západem a Východem žádalo zostření ideologického boje.¹²² Tento koncept zůstal v platnosti i v 70. letech, kdy již NDR navázala diplomatické styky i s nesocialistickými zeměmi. Uvolnění napětí nemělo ani v nejmenším vést k oslabení soupeření

¹²⁰ Více viz Schumacher, *Das Ende der kulturellen Doppelrepräsentation*, zvláště 53.

¹²¹ Procentuální údaje o podílech Západu a Východu na kulturní výměně NDR viz Saehrendt, *Kunst als Botschafter*, 72; Praxenthaler, *Die Sprachverbreitungspolitik der DDR*, 134.

¹²² Více viz Barbara Lippert, *Auswärtige Kulturpolitik im Zeichen der Ostpolitik: Verhandlungen mit Moskau 1969–1990* (Münster: LIT, 1996), 77–83.

ideologií a kultur, ba právě naopak.¹²³ Navázání diplomatických styků mezi NDR a státy Západu sice principiálně vytvořilo příznivější podmínky pro rozvoj kulturních a vědeckých kontaktů a uzavírání příslušných dohod, ovšem ve skutečnosti k žádnému boomu kulturních styků nevedlo. Západ žádal reciproční výměnu, ale NDR neměla odvahu otevřít se západní kultuře a médiím – bála se, že by to mohlo podkopat stabilitu jejího politického a společenského systému. Nic na tom v praxi nezměnilo ani podepsání Závěrečného aktu na Konferenci o bezpečnosti a spolupráci v Evropě, k němuž došlo v roce 1975 v Helsinkách. „Třetí koš“ tohoto dokumentu signatářské státy zavazoval k ulehčení setkávání lidí a k vytvoření podmínek pro svobodné šíření informací a rozvoj kulturní a vědecké výměny,¹²⁴ přesto zahraniční kulturní politika NDR zůstala záležitostí do značné míry omezenou na státěm a stranou kontrolované delegace a reprezentaci. Kulturní dohody s Francií, Itálií, Velkou Británií i Spolkovou republikou tak byly po zdoluhavých, mnohaletých vyjednáváních uzavřeny teprve v 80. letech.¹²⁵ Paradoxně tak SED v 70. a méně pak i 80. letech kvůli obavám ze zpochybnění legitimacy své vlády bránila rozvoji kulturněpolitických vztahů, o něž v druhé polovině 50. let a v 60. letech mocně usilovala.

Vymezování vůči Spolkové republice bylo charakteristickým znakem také pro kulturněpolitické vztahy NDR s rozvojovými zeměmi, které si východoněmecký stát chtěl naklonit odkazováním na „protiimperialistickou solidaritu“ a spojenectví v boji za nezávislost. NDR se prezentovala jako „mladý národ“ bez koloniální minulosti a západní státy včetně Spolkové republiky odsuzovala za imperialismus a neokolonialismus, přestože v praxi provozovala stejnou politiku jako ony.¹²⁶ V obecné rovině do zemí třetího světa vyvážela své výrobky, dovážela odtud suroviny a dodávala těmto státům zbraně. V oblasti zahraniční kulturní politiky

¹²³ Více viz Schumacher, *Das Ende der kulturellen Doppelrepräsentation*, 131.

¹²⁴ „Schlußakte der Konferenz über Sicherheit und Zusammenarbeit in Europa in Helsinki“, 1. srpna 1975, on-line portál 100(0) Schlüsseldokumente zur deutschen Geschichte im 20. Jahrhundert, Lehrstuhl für Osteuropäische Geschichte der Friedrich-Alexander Universität Erlangen-Nürnberg a Institut für Allgemeine Geschichte der Russischen Akademie der Wissenschaften (Moskau), http://www.1000dokumente.de/index.html?c=dokument_de&dokument=0024_ksz&object=translation&st=&l=de.

¹²⁵ K uzavírání kulturní dohody s Francií viz Pfeil, „Dreiecksbeziehungen sind immer schwer“, 66–67. Ke kulturní dohodě s Itálií viz Hindrichs, „*Teutonen in Arkadien*“, 232.

¹²⁶ Viz např. Stephan Wilhelm, „Zum Wechselverhältnis von auswärtigen Kulturpolitik und Entwicklungspolitik am Beispiel des BRD-Imperialismus“, in *Reform der auswärtigen Kulturpolitik der BRD in den siebziger Jahren: Anspruch und Ergebnisse*, ed. Angelika Neumann a Erhard Hexelschneider (Leipzig: Karl-Marx-Universität Leipzig, Herder-Institut, 1982), 70–76; Horst Köhler, „Die ‚sozio-kulturelle Dimension‘ in der entwicklungspolitischen Strategie der BRD-Imperialismus“, in *ibid.*, 77–83.

považovala stejně jako mnohé jiné státy – a daleko více než Spolková republika – svou kulturu za nadřazenou. Vůči rozvojovým zemím zaujímal NDR dominantní pozici a své aktivity v oblasti kultury, vzdělávání a sportu chápala jako pomoc těmto státům. Na rozdíl od Spolkové republiky se NDR ani nesnažila přistupovat k rozvojovým zemím jako k rovnoprávným partnerům a o jejich kulturu nejevila výraznější zájem.¹²⁷ Pro nové státy Afriky a Asie bylo výhodné, že často mohly počítat s kulturní nabídkou obou německých států. Vyplácelo se jim, když se jim podařilo rozehrát západní a východní Německo proti sobě. I díky tomuto soupeření došlo ve sledované době k tak četnému rozšíření poboček Goethe-Institutu v zemích třetího světa.¹²⁸ Zahraniční kulturní politika NDR ovšem ve druhé polovině 70. let dosáhla stavu, kdy už za stávajícího rozpočtu nebyla schopna dále expandovat a dělalo jí potíže i jen udržet stávající vztahy.¹²⁹

O všestranně a obousměrně rozvinuté kulturní styky se Spolkovou republikou neměla NDR nikdy zájem. Západoněmeckou kulturu ostatně ani za kulturu nepovažovala.¹³⁰ Určitý rozvoj doznaly vzájemné kulturní styky v první polovině 60. let, kdy prověření prorežimní umělci mohli přece jen snáze vystupovat na Západě. Ve druhé polovině 60. let už byly tyto cesty zase více omezovány. V opačném směru byly výměny ještě vzácnější – v 70. letech v NDR téměř žádní umělci ze Spolkové republiky nevystupovali, což bylo v souladu s posílením kulturního vymezování NDR vůči druhému německému státu.¹³¹ Stoupla ovšem intenzita kontaktů na poli výtvarného umění a v omezené míře byla kupována či vyměňována televizní a filmová produkce.¹³² Zatímco v západním Německu se prodávaly knihy východoněmeckých autorů (byl-li dostatečný náklad apod.) – oceňováni byli například Christa Wolfová a Jurek Becker –, ve východním Německu byla ze západoněmeckých titulů k dostání v podstatě jen přírodovědná díla a vybrané překlady zahraničních děl.¹³³ V oblasti vědy měl každý z německých států zájem o kontakty v odlišných oborech: NDR měla zájem o přírodovědné a „inženýrské“ obory, aby zlepšila stav svého hospodářství, zatímco Spolková republika chtěla spolupracovat v oblasti společenských věd, aby tím oslabil ideologický obranný postoj NDR.

¹²⁷ Viz např. Hedda Angermann a Erhard Hexelschneider, *Die Entwicklung der kulturellen und wissenschaftlichen Auslandsbeziehungen der Deutschen Demokratischen Republik* ([Berlin]: Institut für Weiterbildung, Leipzig: Buchhaus Leipzig, Handelsbereich III, 1983), 5–6.

¹²⁸ Schumacher, *Das Ende der kulturellen Doppelrepräsentation*, 130.

¹²⁹ Praxenthaler, *Die Sprachverbreitungspolitik der DDR*, 131.

¹³⁰ Viz např. Klaus Höpcke, „Abgrenzung der Kultur: Ein aktuelles Problem des ideologischen Klassenkampfes“, *Neues Deutschland*, 29. října 1970.

¹³¹ Lindemann a Müller, *Auswärtige Kulturpolitik der DDR*, 24–26.

¹³² Rüß, „Kulturbeziehungen, innerdeutsche“, 362.

¹³³ *Ibid.*

Výměněm se bránila v prvé řadě NDR, vinu ovšem shazovala na západní Německo, které podle jejího názoru oficiální státní kulturní výměně bránilo nejdříve tím, že NDR neuznávalo za nezávislý stát, a později svou neochotou vrátit kulturní statky z dřívějších pruských sbírek, které se za války dostaly z východní části Německa do západní, resp. do západního Berlína.¹³⁴ Spolková republika naopak chtěla s NDR rozvíjet kulturní vztahy i přesto, že tato přijímala její nabídky pouze velmi selektivně a odmítala reciprocitu. Byť na takové nevyvážené vztahy spolková vláda přistupovala jen nerada, zdály se jí být stále lepší než žádné, a tak volila relativně shovívavý přístup a doufala, že se jí to jednou vrátí, když se i díky udržení kontaktů mezi lidmi obou německých států v budoucnu podaří zemi sjednotit.

Smlouva o základech vztahů mezi německými státy sice představovala určitý zlom ve vzájemných vztazích, ale v oblasti kultury vedla jen k malému množství pozitivních změn, ba naopak u NDR podnítila snahu o větší vyhraňování vůči Spolkové republice.¹³⁵ Německý historik Frank Trommler tuto změnu vystihl konstatacím, že politiku usilující o uznání (*Anerkennungspolitik*) vystřídala politika vyhraňování (*Abgrenzungspolitik*), která měla v zahraničí bránit tomu, aby byly přehlíženy kulturní odlišnosti mezi oběma státy.¹³⁶ V článku 7 smlouvy se oba státy zavázaly k rozvoji a podpoře spolupráce na poli kultury¹³⁷ a v dodatkovém protokolu oznámily záměr dojednat mezivládní kulturní dohodu.¹³⁸ Tu se však podařilo uzavřít teprve v roce 1986. Jednání po dvou letech uvázla na východoněmeckém požadavku vydání dřívějších pruských sbírek, o čemž Spolková republika odmítla jednat s odůvodněním, že řešení přesunů majetku za války spadá do kompetence spojenců.¹³⁹ NDR pak v následujících letech odmítla nemálo iniciativ Spolkové republiky v oblasti kultury s poukazem na neexistenci vzájemné kulturní dohody.¹⁴⁰

¹³⁴ Berger et al., eds., *Kulturpolitisches Wörterbuch*, 295; Saehrendt, *Kunst als Botschafter*, 66.

¹³⁵ Tento postoj byl zakotven v dokumentu nazvaném „Zásady pro další vývoj kulturních vztahů se zahraničím“ (Grundsätze für die weitere Entwicklung der kulturellen Auslandsbeziehungen), který byl přijat v tomtéž týdnu, kdy se německé státy staly členy OSN. Viz Praxenthaler, *Die Sprachverbreitungspolitik der DDR*, 129.

¹³⁶ Trommler, *Kulturmacht ohne Kompass*, 673.

¹³⁷ „Vertrag über die Grundlagen der Beziehungen“, 303 (čl. 7).

¹³⁸ „Zusatzprotokoll zum Vertrag über die Grundlagen der Beziehungen zwischen der Bundesrepublik Deutschland und der Deutschen Demokratischen Republik vom 21. Dezember 1972“, in *Dokumente des geteilten Deutschland*, sv. 2, 304–306, 305 (čl. II, část 7).

¹³⁹ „Kurzprotokoll der 77. Sitzung des Ausschusses für Bildung und Wissenschaft am Mittwoch, dem 18. Februar 1976, 9.00 Uhr, Bonn – Bundeshaus“, protokol č. 77, 7–8, PA DBT, dokumenty vázané ve svazku *Deutscher Bundestag, 7. Wahlperiode 1972–76*, (18.) Ausschuß für Bildung und Wissenschaft, Protokolle.

¹⁴⁰ Rieß, „Kulturbeziehungen, innerdeutsche“, 361.

Teprve od konce 70. let se vzájemné vztahy začaly mírně zlepšovat díky zájmu obou států na uvolnění napětí mezi Západem a Východem (hovořilo se o takzvané německo-německé zodpovědnosti). Dále díky tomu, že NDR před volbami v roce 1982 chtěla podpořit Schmidtovu vládu a paradoxně i díky hospodářským potížím NDR. Půjčky ze strany Spolkové republiky v první polovině 80. let urychlily jednání o kulturní dohodě.¹⁴¹ Ta byla konečně uzavřena v září 1986, ale nepřinesla velké oživení vzájemných kulturních styků. Ty chtěla NDR nadále udržet pod striktní kontrolou.¹⁴²

Specificky se NDR stavěla také k jednotlivým principům západoněmecké zahraniční kulturní politiky. Takřka vždy si našla způsob jak západoněmecký přístup odsuzovat a znevažovat, přestože sama často volila velmi podobné přístupy a nezdědala dělála přesně to, co druhé straně vytýkala. Obecně východoněmečtí představitelé západoněmeckou zahraniční kulturní politiku obviňovali, že je pouhým nástrojem pro nárok na výhradní zastupování německého národa a je i útokem na soudržnost socialistického tábora a představuje ideologickou diverzi a podvrtnou činnost.¹⁴³ Představitelé NDR kritizovali, že Spolkové republiky jde o politický vliv, hospodářskou moc a ideologické ovlivňování.¹⁴⁴ To byla z části jistě pravda, ovšem ještě více taková charakteristika platila právě pro zahraniční kulturní politiku NDR. Obecně východoněmečtí politici (například náměstek ministra kultury, Klaus Höpcke) prohlašovali, že mezi německými státy dochází v kulturní politice k vzájemnému vyhraňování a ne ke sblížení, protože se jedná o neslučitelné přístupy a sblížení mezi „humanisty“ a „barbary“ není možné: „Každý krok vpřed na cestě k socialistické kultuře je zároveň krokem pryč od imperialistické nekultury.“¹⁴⁵

Západoněmecké zprostředkující organizace byly v NDR prohlašovány za státem řízené aktéry, kteří se jen vydávají za samostatné, a tím klamou.¹⁴⁶ Tato výtky ovšem platila pro Ligu přátelství národů a jí podřízené východoněmecké organizace paradoxně daleko více než pro jejich západoněmecké protějšky. Z východu byly kritizovány v prvé řadě nejviditelnější a po celém světě rozšířené pobočky Goethe-Institutu. Ty NDR prohlašovala za nástroj imperialismu a za prodlouženou ruku tajných služeb a poukazovala na jejich pracovníky

¹⁴¹ Saehrendt, *Kunst als Botschafter*, 68.

¹⁴² Schumacher, *Das Ende der kulturellen Doppelrepräsentation*, 47.

¹⁴³ Erna Heckel, *Kultur und Expansion: Zur Bonner Kulturpolitik in den Entwicklungsländern* (Berlin: Dietz, 1968), 93–95.

¹⁴⁴ Viz např. Erhard Hexelschneider, „Zur Einführung“, in *Reform der auswärtigen Kulturpolitik der BRD in den siebziger Jahren*, 1–16, 10–11.

¹⁴⁵ Viz Höpcke, „Abgrenzung der Kultur“.

¹⁴⁶ Hexelschneider, „Zur Einführung“, 10.

s nacistickou minulostí.¹⁴⁷ Verbální útoky ze strany NDR zesílily v letech 1970 a 1971, tedy v době vyjednávání a podepisování prvních východních smluv, kdy NDR cítila zvýšenou potřebu bojovat proti vlastní izolaci v rámci východního bloku.¹⁴⁸ Rychle ovšem oslabily v létě 1972 při uzavírání dohody přímo mezi německými státy.¹⁴⁹ Vláda Spolkové republiky se konfrontaci vyhýbala, východoněmeckou kampaní se nenechala vyprovokovat a na útoky proti Goethe-Institutu oficiálně nereagovala.¹⁵⁰

Přestože se NDR prezentovala jako jediný zástupce „pravé“ německé kulturní tradice a obviňovala Spolkovou republiku, že svou nabídkou cílí na úzkou elitní vrstvu společnosti, sama si rovněž získávala věhlas hlavně koncerty vážné hudby, dramaty Bertolta Brechta a výběrem starších děl z drážďanských uměleckých sbírek, a to nejen v zemích Západu. Prezentovala tedy často klasickou vysokou kulturu, která mohla být nezřídka podle jejích vlastních měřítek označována za „buržoazní“. Nutno ovšem přiznat, že zatímco Spolková republika začala rozšiřovat svůj záběr na takřka všechny vrstvy společnosti teprve během 60. let, NDR se v podstatě od počátku své existence zaměřovala nejen na společenské elity, multiplikátory (učitele, žurnalisty) a studenty, ale i na členy komunistických stran a funkcionáře mládežnického hnutí a odborů. Hledání kontaktů k masovým svazům, společnostem a organizacím souviselo i s neochotou NDR podporovat individuální kontakty, které by stát nemohl mít dost dobře pod kontrolou.

Spolková republika začala v rámci reform 60. a 70. let klást důraz na rovnocennou spolupráci a vzájemnou výměnu. Ke stejným principům se hlásila i NDR, a to dokonce už v 50. letech, ale tento přístup uplatňovala v praxi jen vůči svým východoevropským spojencům. Západním kulturním vlivům se NDR odmítala otevřít a k rozvojovým zemím rozhodně nepřistupovala jako k rovnocenným partnerům. Základem její zahraniční kulturní politiky byla prezentace vlastních umělců, vědců a sportovců v zahraničí, stipendijní programy (především pro studenty z rozvojových zemí) a pozvání na kratší studijní a informační cesty do NDR (sympozia, kongresy, Lipský knižní veletrh).¹⁵¹ Spolková republika byla po reformě daleko otevřenější světu, včetně socialistických a rozvojových zemí. NDR se ovšem snažila své spojení od spolupráce se Spolkovou republikou odradit a před jejím voláním po „volném

¹⁴⁷ Kathe, *Kulturpolitik um jeden Preis*, 44–46. Rozličné archivní materiály (mj. stanoviska spolkového ministerstva zahraničí i tiskové zprávy), PA AA, fond B 96, sv. 475.

¹⁴⁸ Kathe, *Kulturpolitik um jeden Preis*, 44–46.

¹⁴⁹ *Ibid.*, 46.

¹⁵⁰ Trommler, *Kulturmacht ohne Kompass*, 683.

¹⁵¹ Pozvání do NDR jen na kratší dobu byla preferována záměrně, protože se při nich obvykle zahraniční návštěvníci ve východním Německu nestíhali rozkoukat natolik, aby začali plně vnímat negativa nedemokratického státního zřízení.

šíření myšlenek“ varovala jakožto před skrytou snahou zavléci do socialistického tábora protisocialistické smýšlení.¹⁵² Nepochopitelnou skutečností, že Spolková republika připouštěla i kritické zobrazování vlastního kulturního a společenského života, NDR komentovala jako „obzvláště rafinovaně vymyšlené maskování“ podvrtných snah.¹⁵³ Tvrdila, že západní Německo pokrokovost a modernitu jen předstírá.¹⁵⁴

Tématem, k němuž se zástupci NDR naopak nevyjadřovali, byl účtyhodný rozsah západoněmecké kulturní nabídky. NDR sama byla schopna nabídnout daleko menší množství akcí a ještě pouze ve vybraných zemích. Typické pro NDR bylo, že se soustřeďovala na pořádání velkých, nejlépe komplexních kulturních akcí například při příležitosti nejrůznějších výročí (koncertů a divadelních vystoupení, výstav, promítání filmů či přednášek), které sice poutaly pozornost veřejnosti, ale měly krátké trvání. Neměla dostatek prostředků na konkurování Spolkové republice v dlouhodobě založených aktivitách, mezi něž patřilo například provozování německých škol, vědeckých pracovišť a knihoven v zahraničí.¹⁵⁵ Zato formálních bilaterálních kulturních dohod měla NDR uzavřeno více než Spolková republika – byly pro ni záležitostí prestiže a umožňovaly jí lépe kontrolovat kulturní výměnu. Spolková republika necítila potřebu s ní v tomto aspektu soupeřit.¹⁵⁶

NDR vývoj západoněmecké zahraniční kulturní politiky bedlivě sledovala.¹⁵⁷ V domácích periodikách i knižních publikacích otiskovala kritiku západoněmeckých kulturních organizací a jejich metod práce, ale v zahraničí většinou na kulturní činnost Spolkové republiky otevřeně neútočila a aktivně ji nenarušovala. V zákulisí občas jednala proti ní a tam, kde měla vliv (v zemích východního bloku a ve státech třetího světa, jež byly nakloněny Moskvě), i zásadněji intervenovala, když se jí zdálo, že se její spojenci s druhým německým státem „přáteli až příliš“.¹⁵⁸ Nejen v rovině teoretických postulátů, ale i v praxi se projevovalo, že se NDR

¹⁵² Viz Höpcke, „Abgrenzung der Kultur“.

¹⁵³ Lindemann a Müller, *Auswärtige Kulturpolitik der DDR*, 61.

¹⁵⁴ Peisert a Kuppe, „Kulturpolitik, auswärtige“, 378.

¹⁵⁵ Konkrétní příklad viz Griese, *Auswärtige Kulturpolitik und Kalter Krieg*, 234–35.

¹⁵⁶ Laub, „Aufzeichnung. Betr.: Kulturpolitische Aktivitäten der DDR in Drittländern 1978“.

¹⁵⁷ Svědčí o tom i nárůst počtu publikací východoněmeckých autorů o západoněmecké zahraniční kulturní politice, postřehnutelný od konce 60. let. Vrcholem tohoto sledování a hodnocení byly sborníky publikované na Herderově ústavu Univerzity Karla Marxe v Lipsku: Neumann a Hexelschneider, *Reform der auswärtigen Kulturpolitik der BRD in den siebziger Jahren*; Angermann a Hexelschneider, *Die Entwicklung der kulturellen und wissenschaftlichen Auslandsbeziehungen der Deutschen Demokratischen Republik*; Erhard Hexelschneider, ed., *Imperialistische Sprachpolitik in den siebziger und zu Beginn der 80er Jahre: Ausgewählte Beiträge* (Leipzig: Herder-Institut, 1983).

¹⁵⁸ „Kulturpolitische Aktivitäten der DDR im Ausland im Jahre 1977“, úřední zpráva, autor neznámý, 30. ledna 1978, 5–6, ACDP, fond 08-007, sv. 064/1; Laub, „Aufzeichnung. Betr.: Kulturpolitische Aktivitäten der DDR in Drittländern 1978“, 2.

v 70. letech vůči Spolkové republice na poli kultury vyhraňovala více než dříve a zdůrazňovala svou vlastní socialistickou národní kulturu. Na to ovšem Spolková republika nereagovala konfrontačně.¹⁵⁹

Závěr

Jak dokládá tento článek, německé státy spolu v době studené války nesoupeřily ani tak o „atraktivnější německý kulturní stát“¹⁶⁰ jako o „německopolitické pozice“ v kulturnědiplomatické rovině. Západoněmecká teze o jednotě německé kultury byla součástí širších snah SRN bránit mezinárodněprávnímu uznávání NDR. Východoněmecká teze o socialistické národní kultuře NDR naopak podpořila její nárok na uznání za suverénní stát. Oba státy se musely vyrovnat s rozdělením Německa a zaujmout určitý vědomý postoj k domácí i zahraniční kulturní politice druhého státu. Existence druhého německého státu a jeho kulturní politiky tak představovala pro zahraniční kulturní politiku Spolkové republiky Německo i Německé demokratické republiky jakousi „negativní fólii“¹⁶¹ konstitutivního charakteru. Oba státy po sobě neustále „pokukovaly“ a srovnávaly se spolu.

Zodpovězme nyní první z otázek předestřených v úvodu této studie: Do jaké míry a jakým způsobem tento konkurenční vztah mezi německými státy ovlivnil reformu západoněmecké zahraniční kulturní politiky v 60. a 70. letech? Spolková republika si mohla dovolit o poznání ležernější přístup než NDR, protože měla stabilnější postavení na mezinárodní scéně (na rozdíl od NDR nebyla zpochybňována legitimita její existence) a navíc nejpозději od 60. let měla větší hospodářskou sílu a lepší globální působnost (naopak NDR se v důsledku slabšího hospodářství a nedostatku deviz ocitla už v 70. letech na hraně svých možností a její zahraniční kulturní politika začala stagnovat).¹⁶² NDR v reakci na západoněmeckou „novou“ východní politiku a reformy zahraniční kulturní politiky zdůrazňovala údajně pozitivní odlišnost své kultury a společenského uspořádání od Spolkové republiky. Ta se naopak nechtěla nechat vmanévrovat do vyhroceného soupeření a upřednostňovala mírnější formy soutěžení. Nepochybně však posilovala svou kulturněpolitickou činnost v zemích, kde jí NDR aktivně konkurovala. Především ve druhé polovině 50. let a v první polovině 60. let byl relativně úspěšný rozvoj východoněmecké kulturní politiky i v nesocialistických zemích jakýmsi „katalyzátorem“¹⁶³

¹⁵⁹ Viz např. pro Rumunsko Weiß, *Kulturarbeit als diplomatischer Zankapfel*, zvláště 391–92.

¹⁶⁰ *Ibid.*, 284–85.

¹⁶¹ Pfeil, „Dreiecksbeziehungen sind immer schwer“, 67.

¹⁶² Více viz Schumacher, *Das Ende der kulturellen Doppelrepräsentation*, 129.

¹⁶³ Saehrendt, *Kunst als Botschafter*, 50.

pro rozvoj západoněmecké zahraniční kulturní politiky, a sehrál tak poměrně významnou roli při odstartování její reformy.

Nyní shrňme odpověď na zbývající dvě otázky: Jak se v rámci této reformy, jež probíhala současně s reformou východní politiky, změnil vztah Spolkové republiky k NDR na poli kultury? A jak na tyto změny NDR reagovala? Cíle západoněmecké reformy zahraniční kulturní politiky byly většinou spatřovány mimo německo-německou konkurenci a tato reforma nebyla co do obsahu obvykle přímo spojována s reformou východní politiky – především politici CDU a CSU tyto změny odmítali spojovat, neboť reformu zahraniční kulturní politiky podporovali, zatímco změny ve východní politice odmítali. Odkazování na hrozbu zaostávání, či přímo prohry v soupeření s NDR ovšem tvořilo v 60. i 70. letech neoddelitelnou součást argumentace při prosazování rozvoje zahraniční kulturní politiky a při žádostech o navýšování finančních prostředků. Bohužel však nelze přesně určit, do jaké míry brali západoněmečtí politici takovou hrozbu vážně a do jaké míry ji jen využívali jako účinnou strategii jak k poměrně málo sledované zahraniční kulturní politice přitáhnout pozornost širšího politického spektra či médií a veřejnosti.

Sociálně-liberální koalice po roce 1969 (v rozporu s přáním opozice) chtěla, aby zahraniční kulturní politika podporovala změny ve východní politice. V případě vztahů s NDR ovšem nezaznamenala takřka žádné úspěchy, ba spíše naopak. Všeobecné uvolňování napětí mezi Západem a Východem v NDR vyvolalo potřebu ještě více se vůči Spolkové republice vymezovat v ideologické a kulturní rovině. Přes zásadní rozdíl mezi do značné míry svobodnou a pluralitní kulturou Spolkové republiky a státem řízenou kulturou NDR měla zahraniční kulturní politika obou států četné shodné rysy. Z těch nejobecnějších připomeňme alespoň to, že se oba státy vymezovaly jak proti nacismu, tak proti druhému německému státu a oba si svým způsobem nárokovaly zastupování celoněmecké kultury. V celém článku jsme mohli pozorovat, že NDR často sama dělala mnohé z toho, co Spolkové republice vyčítala. Tato shoda se nám bude zdát méně překvapivá, když si uvědomíme, že možnost soupeřit a poměřovat se navzájem je do značné míry podmíněna sdílením základních hodnot a měřítek kultury v obou konkurujících si státech.¹⁶⁴ Oba státy usilovaly o pokrok, materiální dostatek a svobodu, byt tyto své cíle a cestu k nim vykládaly rozdílně. Navíc se obě země odkazovaly na tradice západní kultury, především na osvícenství a jeho humanistické ideály.

¹⁶⁴ Tento poznatek o studené válce již v článcích o soupeření mezi USA a Sovětským svazem předstřeli David Caute a Nigel Gould-Davies. Viz David Caute, *The Dancer Defects: The Struggle for Cultural Supremacy During the Cold War* (New York: Oxford University Press, 2003), 8–9 a 613; Nigel Gould-Davies, „The Logic of Soviet Cultural Diplomacy“, *Diplomatic History* 27, č. 2 (2003): 193–214, 213–14.

Tento článek detailně analyzoval provázanost dvou významných reforem západoněmecké zahraniční politiky 60. a 70. let. Ukázal i na rozdíly mezi záměry a úspěšností jejich naplňování v praxi, které je vždy nutně závislé i na recepci dané politiky druhou stranou a na reakci druhé strany. Za pozornost stálo také sledování postojů opozičních stran CDU a CSU v době Brandtovy sociálně-liberální vlády, protože tyto opoziční strany obecně podporovaly reformu zahraniční kulturní politiky, ale odmítaly vládní „novou“ východní politiku. Právě v otázkách, kde se tyto dvě reformy prolínaly, byl přístup opozice do určité míry nekonzistentní, když zástupci CDU a CSU nechtěli na vztahy s NDR aplikovat některé prvky reformy zahraniční kulturní politiky, které současně v obecné rovině podporovali.

Vztahy mezi západním a východním Německem na poli kultury nebyly v době studené války nikterak přehledné. Naopak, byly to složité mnohavrstevné vztahy, založené na vzájemné provázanosti a současně i na vymezování jednoho vůči druhému a stavění sebe sama do kontrastních pozic. Vztahy plné paradoxů. Zavrhování postojů druhé strany, byť nebyly až zas tak odlišné od postojů vlastních. Nespouštění očí ze soupeře, který neměl být na hlavu poražen, ale přesvědčen o přednostech politického uspořádání svého konkurenta a zlákan k jeho přijetí. Vztahy založené na soutěžení, konkurenci, soupeření i konfrontaci, ale také na určitých formách podpory a spolupráce.